

บทที่ ๓

หลักการสังคมสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การสังคมสงเคราะห์นั้นมีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นการให้ความช่วยเหลือหรือบรรเทาผู้ประสบกับปัญหาความเดือดร้อนต่างๆ อันเกิดจากสภาวะสิ่งแวดล้อมทั้งที่เกี่ยวกับธรรมชาติ ประพฤติกรรมของมนุษย์ที่เกี่ยวกับศีลธรรม และขนาดจำนวนประชากรซึ่งมีอิทธิพลต่อการดำรงชีพของมนุษย์ ในบทนี้ผู้วิจัยได้กำหนดการศึกษาความหมายและความสำคัญ ลักษณะของการสังคมสงเคราะห์ แนวคิดเกี่ยวกับงานสังคมสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท หลักธรรมที่ส่งเสริมการสังคมสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท และหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการสังคมสงเคราะห์ ดังนี้

๓.๑ ความหมายและความสำคัญของการสังคมสงเคราะห์

๓.๑.๑ ความหมายของการสังคมสงเคราะห์

ความหมายของคำว่า “สงเคราะห์” แปลว่า ประมวลรวบรวมนำมารวมเข้าด้วยกัน ยึดเหนี่ยวใจให้รวมเป็นหนึ่ง ผูกใจกันไว้ หมายถึง การช่วยเหลือ การเกื้อกูล การเอื้อเฟื้อ อนุเคราะห์ การรวมน้ำใจ หรือการเชื่อมประสานใจของประชาชนให้เป็นหนึ่งเดียวด้วยการแสดงออกซึ่งความรัก ความปรารถนาดี ความสมานสามัคคี มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันซึ่งกันและกัน มีความมุ่งหมายถึงการยึดกันไว้ทั้งในส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม สำหรับในทางรูปธรรม หมายถึง การให้คนมารวมกลุ่มประสานเข้าด้วยกัน ส่วนในทางนามธรรม หมายถึง การยึดเหนี่ยวผูกจิตใจให้รวมเป็นหนึ่ง ความยึดเหนี่ยวประสานใจกันไว้

นอกจากนั้น ยังมีนักวิชาการให้ความหมายของการสังคมสงเคราะห์ได้หลายท่าน ดังนี้

ความหมายตามในพจนานุกรม “สังคมสงเคราะห์ มาจากคำว่า “สังคม” หมายถึง คำจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบ กฎเกณฑ์โดย มีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน” และคำว่า “สงเคราะห์” หมายถึง การช่วยเหลือ การอุดหนุน การรวบรวม”^๑ เมื่อรวมกันจึง หมายถึง การดำเนินงานของคนจำนวนมากหนึ่งเพื่อช่วยเหลือบุคคลอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งประสบกับปัญหาความเดือดร้อน โดยอาศัยความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันตามกฎหมายที่วางไว้จนกระทั่งเขาสามารถช่วยตนเองได้

เฮอร์เบิร์ต เอช.สกรูป (Herbert H. Sroup) ได้ให้ความหมายว่า “สังคมสงเคราะห์ คือ ศิลปะการนำเอาทรัพยากรต่างๆ มาสนองความต้องการของบุคคล กลุ่มชนและชุมชน โดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เพื่อที่จะให้บุคคลเหล่านั้นช่วยตนเองได้”^๒

^๑ ราชบัณฑิต, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๒) หน้า ๑๑๑๓,๑๑๕๙.

^๒ ผศ.สุเทพ เขวลิต, สวัสดิการสังคม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๒๗), หน้า ๕๐.

แมรี ริชมอนด์ (Mary Richmond) ผู้ให้กำเนิดสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย ให้ความหมายไว้ว่า “การสังคมสงเคราะห์ คือ ศิลปะแห่งการช่วยเหลือบุคคลให้สามารถพัฒนาบุคลิกภาพของตนเอง และปรับตนเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมเพื่อสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้โดยปกติสุข”^๓

Arthur E. Fink ได้อธิบาย “การสังคมสงเคราะห์” เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ในการบริการ เพื่อช่วยส่งเสริมพัฒนาขีดความสามารถภายในของแต่ละบุคคล ทำให้เขาสามารถกระทำหน้าที่ของตนเองในสังคมได้อย่างเหมาะสม อีกทั้งยังรู้จักใช้ศิลป์ที่จะนำศาสตร์ต่างๆ มาใช้อย่างผสมกลมกลืนในการช่วยเหลือผู้รับบริการทั้งระดับบุคคล กลุ่ม และชุมชน”^๔

เบอร์ธา ซี. เรย์โนลด์ส (Bertha C. Reynolds) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “งานสังคมสงเคราะห์เป็นงานที่ช่วยเหลือคนในการปรับตัวให้สอดคล้องกับครอบครัว กลุ่มและชุมชน”^๕

โรเบิร์ต ที. ครูซ (Robert C. Crouch) ได้ให้ความหมายของงานสังคมสงเคราะห์ไว้ว่า “งานที่พยายามให้ความช่วยเหลือผู้ซึ่งไม่สามารถช่วยตนเองในการดำรงชีวิตได้ และเป็นงานที่พยายามจะทำให้มนุษย์มีอิสระในตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะไปได้กล่าวคือ สามารถช่วยตนเองได้โดยไม่พึ่งผู้อื่น”

ความหมายตามทัศนะของนักการศาสนา เช่น พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ว่า “สังคมสงเคราะห์” แปลว่า การสงเคราะห์สังคม ถ้าแปลให้ลึกกว่านั้นมีความหมายทางธรรมสงเคราะห์ (สงคห) แปลว่า ประมวล รวบรวมเข้าด้วยกันกล่าวคือ ในทางธรรม หมายถึง การยึดเหนี่ยวผูกใจให้ร่วมกันเป็นหนึ่ง ทางรูปธรรมหมายถึงให้คนมาร่วมกันประสานเข้าด้วยกัน” การดำเนินงานตามหลักดังกล่าวนี้กล่าวได้ว่าเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งในการช่วยเหลือสังคมทั้งรายบุคคลและกลุ่มชนซึ่งเป็นงานบริการสังคม”^๖

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ในหนังสืออบรมธรรมว่า “สังคมสงเคราะห์ มีความหมายกว้าง คือ สงเคราะห์โดยทางวัตถุก็ได้ สงเคราะห์โดยทางฝ่ายจิตวิญญาณก็ได้ ควรจะเรียกสังคมสงเคราะห์ด้วยเหมือนกัน ๒ อย่าง และการสงเคราะห์ไม่จำเป็นจะต้องเป็นการให้การช่วยเหลืออะไรทำนองนั้นเสมอไปสิ่งใดเป็นการกระทำให้ดีขึ้นก็เป็นการให้การสงเคราะห์ทั้งนั้น แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่ใช่ที่พอใจแก่ผู้ถูกสงเคราะห์มันก็ยังเป็นการสงเคราะห์อยู่นั่นเอง”^๗

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้กล่าวไว้ว่า “สังคมสงเคราะห์” หมายถึง “การสงเคราะห์คนเพื่อให้เขาสามารถช่วยตัวเองได้ โดยไม่หวังผลตอบแทนจากเขา และจะต้องมีการสอบสวนดูก่อนว่า ผู้ที่มาขอความช่วยเหลือนั้นเดือดร้อนจริงหรือว่ามีมาห่อกลวง ในทางพระพุทธศาสนาก็มีคำสอนให้

^๓ นงลักษณ์ เอ็มประดิษฐ์, การสังคมสงเคราะห์กับการให้คำปรึกษา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

^๔ ทศนีย์ กษณาภิชนชัย, การสงเคราะห์ชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๑.

^๕ วันทนี วาสิกะสิน, ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๕.

^๖ วันทนี วาสิกะสิน, สุรางค์รัตน์ วตินารมณ และกิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์, ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๙.

^๗ พุทธทาสภิกขุ, อบรมธรรม ภาคปลาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๑), หน้า ๓๙๑-๓๙๒

สงเคราะห์คนด้วยเมตตา กรุณาไม่ใช่หวังผลตอบแทน หากให้เป็นการสงเคราะห์ด้วยความบริสุทธิ์ใจ นอกจากนี้ท่านได้กล่าวไว้อีกว่า การใช้ปัญญากำกับในการดำรงชีพจึงเป็นหลักการใหญ่ๆ ที่พระพุทธศาสนาสั่งสอนดังคำว่าชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาถือว่าเป็นชีวิตอันสูงสุด”^๘

สรุปได้ว่า สังคมสงเคราะห์ ในงานวิจัยนี้ จึงหมายถึง ศาสตร์และศิลป์ของพระเจ้าอโศกมหาราช ในการป้องกัน แก้ไข ฟื้นฟูและพัฒนาบุคคล กลุ่ม ชุมชน ทั้งที่ประสบและไม่ประสบปัญหาความเดือดร้อนให้สามารถช่วยเหลือตนเองและสังคมได้

๓.๑.๒ ความสำคัญของงานสังคมสงเคราะห์

งานสังคมสงเคราะห์นั้น เป็นงานที่จะต้องร่วมใจกันให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น แล้วบนทอนการดำรงชีวิตตามปกติสุขของมนุษย์งานสังคมสงเคราะห์มีความสำคัญในฐานะเป็นการพัฒนาสังคมให้มีความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นหลายประการด้วยกันคือ ๑) การพัฒนาทางด้านกายภาพ ๒) การพัฒนาทางด้านสังคมหรือทางด้านศีลธรรม ๓) การพัฒนาทางด้านจิตใจหรือทางด้านอารมณ์ และ ๔) การพัฒนาทางด้านสติปัญญา^๙

การพัฒนาทางด้านกายภาพนั้น ได้แก่การให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลผู้ซึ่งได้รับความเดือดร้อนจากสาเหตุต่างๆ ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เป็นกระบวนการสร้างเสริมศักยภาพของร่างกายให้พร้อมที่จะช่วยเหลือตนเองได้และสามารถมีชีวิตต่อไปได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องอาศัยการพึ่งพาจากคนอื่นมาก หรือพึ่งพาอาศัยคนอื่นน้อยที่สุด

การพัฒนาสังคม หรือการพัฒนาทางด้านศีลธรรมนั้น เกิดจากการที่คนในสังคมเมื่อมีความรู้สึกเมตตาสงสารเพื่อนร่วมสังคมเดียวกันที่ประสบความเดือดร้อนก็ให้การช่วยเหลือสงเคราะห์กันไปตามความสามารถ เป็นกระบวนการสร้างเสริมหรือฝึกอบรมบุคคลในสังคมให้เป็นผู้มีคุณธรรมศีลธรรมจรรยาที่ดี ซึ่งเมื่อมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ที่ดีต่อกันแล้วสังคมก็จะมีความรักใคร่กลมเกลียวต่อกันเหมือนญาติสนิท

การพัฒนาทางด้านจิตใจ เมื่อบุคคลในสังคมรู้จักการให้ การแบ่งปัน การเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นที่เดือดร้อน ก็เป็นลักษณะของการมีคุณภาพจิตใจที่สูงส่งขึ้นด้วยคุณธรรม มีความสุขจากการที่ได้ให้ความสุขแก่คนอื่น ลักษณะเช่นนี้เกิดจากการพัฒนาอารมณ์หรือการพัฒนาทางด้านจิตใจนั่นเอง

การพัฒนาทางด้านปัญญา เป็นกระบวนการที่เกิดต่อเนื่องกันกับการพัฒนาจิตใจ เมื่อบุคคลมีจิตใจที่ดี อันเกิดการการบำเพ็ญความดีในการสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้อื่นแล้ว ย่อมจะมีสติปัญญาที่จะบริหารหรือบริการในด้านสังคมสงเคราะห์เป็นอย่างดี การบริหารที่จะต้องทำก็คือ การพิจารณาถึงกระบวนการวิธีการที่จะให้ความช่วยเหลือให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด พิจารณาผู้รับการสงเคราะห์ว่าจะต้องให้ได้รับการสงเคราะห์ด้านไหนและอย่างไร จึงจะสามารถช่วยเหลือตนเองและแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นได้

^๘ สุชีพ ปุญญานุภาพ, *คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑), หน้า ๑๖๘-๑๖๙,

^๙ จานงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, *สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๓.

ดังนั้น ความสำคัญของงานสังคมสงเคราะห์จึงมีครอบคลุมทั้งการพัฒนาทางกายภาพ และการพัฒนาทางด้านจิตใจ พัฒนาสังคมและประเทศชาติเป็นลำดับไป ความสำคัญของงานสังคมสงเคราะห์จึงสรุปได้ ดังนี้

๑. เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของคนให้ดีขึ้น
๒. เป็นการพัฒนาและส่งเสริมให้มีศีลธรรมในการดำเนินชีวิตและยึดถือหลักแห่งศีลธรรม เป็นกรอบในการดำเนินชีวิต อันเป็นการพัฒนาสังคมให้น่าอยู่ มีความสงบร่มเย็นเป็นสุข
๓. เป็นการพัฒนาทางด้านจิตใจให้มีคุณภาพ คือการรู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นรู้จัก แบ่งปันและชี้แนะเพื่อให้เกิดปัญญาความรู้
๔. เป็นการพัฒนาปัญญาให้สามารถแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ
๕. เป็นการรวมกัน หรือ ร่วมกันในการทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง อันนำมาซึ่งการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ
๖. ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น และทำการช่วยเหลือผู้ที่ประสบปัญหาให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้
๗. ทำให้สังคมมีความเป็นอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุข
๘. การสังคมสงเคราะห์จัดว่าเป็นบ่อเกิดแห่งการสร้างบุญกุศลความงามความดีตามคำสอนในทางพระพุทธศาสนา
๙. เป็นการสร้างความดีอันได้แก่การให้ความสงเคราะห์นั้นแพร่หลายไปในหมู่ชนทุกจำพวก

สรุปได้ว่า ความสำคัญของงานสังคมสงเคราะห์ ต้องให้ความสำคัญ ๔ ด้าน คือ ๑) การพัฒนาทางด้านกายภาพ ๒) การพัฒนาทางด้านสังคมหรือทางด้านศีลธรรม ๓) การพัฒนาทางด้านจิตใจหรือทางด้านอารมณ์ และ ๔) การพัฒนาทางด้านสติปัญญา

๓.๑.๓ ลักษณะการของสังคมสงเคราะห์

การสงเคราะห์ คือการให้ความช่วยเหลือผู้ที่ควรได้รับกล่าวคือ ผู้ที่มีความทุกข์ยากลำบาก ด้วยฐานะเศรษฐกิจในการดำรงชีวิตโดยเฉพาะปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคตลอดจน ผู้ประสบภัยทางธรรมชาติ เช่น อัคคีภัย อุทกภัย วาตภัย เป็นต้น หรือผู้ที่ทุพพลภาพพิการโดยกำเนิด พิการจากโรคภัยไข้เจ็บ อุบัติเหตุต่างๆ จนไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ ยังไม่เข้มแข็งขาดที่พึ่งหรือผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลก และผู้ที่ได้รับการสงเคราะห์มีลักษณะดังนี้

- ๑) บุคคลที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ เช่น คนพิการคนที่บาดเจ็บจากอุบัติเหตุไฟไหม้ น้ำท่วม หรือเกิดสงคราม
- ๒) บุคคลที่พยายามช่วยตนเองอย่างเต็มที่แล้วแต่ยังไม่พ้นความเดือนร้อน
- ๓) บุคคลที่มีความประพฤติดีมีธรรมประจำใจไม่ติดอบายมุขแต่อยากจนด้วยการพัฒนาอาชีพให้ทุนทรัพย์สำหรับทำมาหากิน
- ๔) นักเรียนที่ดีมีความประพฤติเรียบร้อยแต่อยากจน ช่วยเหลือโดยการให้ทุนการศึกษาเพื่อให้โอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนจนสำเร็จ

- ๕) การให้ความช่วยเหลือบุคคลที่หลงผิด หมกมุ่นในอบายมุขทั้งหลาย เช่น เล่นการพนัน ดินยาเสพติด ด้วยการให้คำแนะนำส่งเสริมสนับสนุน บำบัดรักษา จัดส่งตัวให้เจ้าหน้าที่รับไปทำการบำบัดรักษาต่อไป
- ๖) บุคคลที่ตกงาน ด้วยการจัดหางานให้ แนะนำให้เข้ารับการอบรมวิชาชีพหลักสูตรระยะสั้นเช่น การเพาะเห็ด การเลี้ยงไก่ การทำไร่นาสวนผสมและอื่นๆ
- ๗) การช่วยเหลือพระภิกษุสามเณรผู้ปฏิบัติชอบ ให้ได้ศึกษาเล่าเรียนทางธรรมและช่วยบำบัดรักษาในยามอาพาธเป็นต้น^{๑๐}

เมื่อแต่ละส่วนพึ่งตนเองได้ทุกส่วนก็สามารถพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยการประสานสัมพันธ์อันดีต่อกันก็ช่วยให้แต่ละส่วนมีโอกาสพึ่งตนเองได้และในขณะเดียวกันนั้นก็พร้อมที่จะรับเอาสิ่งที่ดีที่ตนพึงได้อย่างพอดีจากส่วนอื่น เมื่อได้รับในสิ่งที่ตนพึงได้จากส่วนอื่นแล้วก็สามารถสร้างสรรค์สิ่งที่ดีตนจะพึงให้แก่ส่วนอื่นๆ เป็นการสนองตอบซึ่งกันและกันโดยอัตโนมัติ การพึ่งพาที่ถูกต้องจึงต้องพึ่งพาของผู้ที่พึ่งตนเองได้ ในทางตรงกันข้ามเมื่อพึ่งคนไม่ได้ก็ไม่สามารถพึ่งคนอื่นได้เหมือนกัน ในทางพระพุทธศาสนาสอนให้ทุกคนเป็นอัตตนาถะ คือเป็นที่พึ่งของตนได้ และเป็นปรนาถะ คือเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้ หรือมีสิ่งที่จะให้แก่ผู้อื่นได้ซึ่งเป็นการสอนให้ทุกคนเป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อกัน

สรุปได้ว่า ลักษณะการของสังคมสงเคราะห์ นั้นจะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของคนในสังคม การพึ่งตนเองอย่างเดียว หรือรอความช่วยเหลือจากคนอื่น นั้น เป็นไปไม่ได้ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีอะไรสมบูรณ์ จึงจำเป็นต้องมีการประสานสัมพันธ์กัน อาศัยซึ่งกันและกัน ถึงจะเป็นลักษณะของการสังคมสงเคราะห์ได้

๓.๒ แนวคิดเกี่ยวกับงานสังคมสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

งานสังคมสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีแนวความคิดพื้นฐานที่เป็นจุดเริ่มต้นของงานสังคมสงเคราะห์ และนำไปสู่การสร้างทฤษฎีและหลักการสำหรับการสงเคราะห์สังคมตามแนวทางคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งแนวคิดพื้นฐานของงานสังคมสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่สำคัญนั้น มีดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ แนวคิดเรื่องการสงเคราะห์

การสงเคราะห์เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ในหมู่ญาติมิตรและบุคคลทั่วไป การสงเคราะห์จึงเป็นการปฏิบัติต่อกันระหว่างคนในสังคมที่อยู่ร่วมกัน ถือว่าเป็นคุณธรรมของสังคมส่วนรวมที่จะต้องมิอยู่เสมอไป หลักการสังคมสงเคราะห์จึงเป็นหลักปฏิบัติที่ทุกสังคมจะต้องมีเพื่อให้เกิดความสุขแก่บุคคลผู้ที่อยู่ในสังคม

การสงเคราะห์ช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นหลักธรรมที่คฤหัสถ์พึงประพฤติปฏิบัติต่อกันดังคำสอนที่ว่า “ผู้อยู่ครองเรือนพึงเป็นผู้สงเคราะห์มิตร จำแนกแจกทาน รู้จักจัดทำกิจการงานบำรุงสมณะและพราหมณ์ด้วยข้าวน้ำทุกเมื่อ” ^{๑๑}

^{๑๐} พระมหาสุชิน สุวีโว (สมบุญสุข), “หลักการสงเคราะห์ญาติในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๘-๒๙.

^{๑๑} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔๕๔/๔๑๐.

การให้การสงเคราะห์จะต้องมีการคัดเลือก การพิจารณาถึงความเหมาะสมในการให้ความช่วยเหลือ ซึ่งพระผู้มีพระภาคองค์ทรงยอมรับในการพิจารณาในการให้ ดังที่ตรัสไว้ว่า “สมณพราหมณ์ผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ เป็นอย่างไร คือ สมณพราหมณ์ในโลกนี้ ๑. เป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ๒. เป็นผู้ที่มีสัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓. เป็นผู้ที่มีสัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔. เป็นผู้ที่มีสัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ๕. เป็นผู้ที่มีสัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖. เป็นผู้ที่มีสัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๗. เป็นผู้ที่มีสมาสติ (ระลึกรู้ชอบ) ๘. เป็นผู้ที่มีสมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) ภิกษุทั้งหลาย ทานที่ให้ในสมณพราหมณ์ผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ อย่างนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรู้เรื่องมาก มีความแพร่หลายมาก” ^{๑๒}

การสงเคราะห์ มี ๒ อย่าง คือ

๑. การสงเคราะห์ด้วยอามิส

๒. การสงเคราะห์ด้วยธรรม

การสงเคราะห์ ๒ อย่างนี้แล บรรดาการสงเคราะห์ ๒ อย่างนี้ การสงเคราะห์ด้วยธรรมเป็นเลิศ ^{๑๓} การสงเคราะห์ด้วยอามิสคือวัตถุสิ่งของ เพราะการสงเคราะห์ด้วยธรรมเป็นการให้ความรู้วิธีการ และปัญญา เพื่อการแสวงหาอามิสมาเป็นปัจจัยสำหรับการดำรงชีพ จึงถือได้ว่า การสงเคราะห์ด้วยธรรม เป็นการสงเคราะห์อย่างสมบูรณ์แบบและยั่งยืน

หลักการสงเคราะห์อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า พลี ซึ่งหมายถึง การสละทรัพย์หรือสิ่งของเพื่อช่วยเหลือหรือเพื่อบุชา เป็นการสงเคราะห์ การบวงสรวง หรือเป็นส่วย “อริยสาวกในธรรมวินัยนี้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มี จาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการให้ทาน และการจำแนกทาน อยู่ครองเรือน” ^{๑๔} ในทางพระพุทธศาสนามุ่งให้ความหมายถึงการจัดสรรรายได้หรือทรัพย์บางส่วนเป็นค่าใช้จ่ายประจำสำหรับการทำหน้าที่เกื้อกูลต่อผู้อื่นและการสงเคราะห์ช่วยเหลือกันในด้านต่างๆ ที่พึงปฏิบัติตามปกติเป็นประจำ มี ๕ อย่าง คือ

๑. ญาติพลี การสงเคราะห์ญาติ

๒. อติถิพลี การต้อนรับแขก

๓. ปุพเพเปตพลี การทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย

๔. ราชพลี ถวายเป็นของหลวงมีการเสียภาษีอากร เป็นต้น

๕. เทวดาพลี การทำบุญอุทิศให้เทวดา

หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวผูกพันกัน เป็นไปเพื่อความรักความสมัครสมานไมตรีต่อกัน ด้วยอำนาจการสงเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันทั้งโดยรูปธรรมและนามธรรม และกล่าวได้

^{๑๒} อก.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๔/๒๙๐-๒๙๑.

^{๑๓} อก.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๔๙/๑๒๒.

^{๑๔} อก.จตุก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓.

^{๑๕} อก.จตุก. (ไทย) ๒๑/๒๕๖/๓๗๓.

^{๑๖} อก.จตุก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓.

^{๑๗} อก.จตุก. (ไทย) ๒๑/๒๕๖/๓๗๓.

ว่าเป็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดพลังที่เข้มแข็งที่เรียกว่า “ภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔ ประการนี้ สังคหวัตถุ ๔ ประการ อะไรบ้าง” คือ^{๑๕}

๑. ทาน การให้ คือ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละแบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒. เปยยวัชชะ การกล่าววาจาเป็นที่รัก วาจาที่ดูดีมีน้ำใจ หรือวาจาที่ซาบซึ้งใจ คือ การกล่าวคำที่สุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ทำให้เกิดไมตรีและความรักใคร่ ความน่านับถือ ตลอดจนถึงคำที่แสดงประโยชน์และประกอบด้วยเหตุและผลเป็นหลักฐานจูงใจให้เกิดความนิยมยินดี

๓. อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือการชวนช่วยช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดจนช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

๔. สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยร่วมรับรู้และร่วมแก้ไข ตลอดจนวางตนเหมาะสมแก่ฐานะภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี

สรุปได้ว่า แนวคิดเรื่องการสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนาได้แบ่งการสงเคราะห์ ออกเป็น ๒ อย่าง คือ ๑. การสงเคราะห์ด้วยอามิส ๒. การสงเคราะห์ด้วยธรรม ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องการสงเคราะห์ อันเป็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดพลังที่เข้มแข็งที่เรียกว่า สังคหวัตถุ ๔ ไว้ คือ ๑. ทาน ๒. เปยยวัชชะ ๓. อัตถจริยา และ ๔. สมานัตตตา

๓.๓ หลักธรรมที่ส่งเสริมการสังคมสงเคราะห์ในพุทธศาสนาเถรวาท

หลักการที่สำคัญของงานสังคมสงเคราะห์ในพุทธศาสนาเถรวาทที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ได้แก่ หลักธรรมที่เรียกว่า สังคหวัตถุ ซึ่งหลักสังคหวัตถุนี้จัดว่าเป็นหลักธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์ หรือเป็นหลักปฏิบัติเพื่อการสงเคราะห์ช่วยเหลือซึ่งกันและกันของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เป็นหลักธรรมที่สามารถนำไปใช้ได้กับบุคคลทุกระดับชั้น เป็นหลักสำหรับปฏิบัติต่อกันโดยถือว่าเป็นบรรทัดฐานของมนุษย์ในสังคมที่จะพึงปฏิบัติต่อกัน^{๑๖}

สังคหวัตถุ^{๑๗} หมายถึง ธรรมเครื่องสงเคราะห์ต่อกัน หลักการสงเคราะห์ หรือ เรื่องการสงเคราะห์กันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันและกัน ช่วยประสานความสามัคคีระหว่างกันของคนในสังคมให้เกิดความแตกแยก หลักสังคหวัตถุมี ๔ ประการ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

^{๑๖} สุทธิพงศ์ ดันตยาพิศาลสุทธิ, “ความสัมพันธ์ระหว่างหลักพระพุทธศาสนากับปรัชญาพื้นฐานของงานสังคมสงเคราะห์”, วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๑๔, หน้า ๙๙.

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๕๕.

สังคหวัตถุทั้งหลาย คือ

“๑. ทาน (การให้)

๒. เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)

๓. อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์)

๔. สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ)” ^{๑๘}

ทั้ง ๔ ประการนี้ยังมีอยู่ในโลกนี้เหมือนเพลารถยังมีแถมที่กำลั้งแล่นไป หากว่าสังคหวัตถุเหล่านี้ไม่พึงมีไซ้ มารดาไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะเหตุแห่งบุตรเลย หรือบิดาไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะเหตุแห่งบุตรเลย

ก็เพราะบัณฑิตทั้งหลายพิจารณาเห็นสังคหวัตถุเหล่านี้โดยชอบเพราะฉะนั้น จึงบรรลุถึงความเป็นผู้ใหญ่ทั้งบัณฑิตเหล่านั้นยังเป็นผู้ว่าสรรเสริญอีกด้วย

ดังนั้น หลักการของงานสังคมสงเคราะห์ในคัมภีร์ทมิฬนิกายคือสังคหวัตถุทั้ง ๔ ประการนั้น เป็นเครื่องสงเคราะห์ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายด้วยกาย วาจา และการวางตัวให้เหมาะสมซึ่งกล่าวได้ว่าเกิดจากความตั้งใจที่จะสงเคราะห์ ซึ่งจะได้อธิบายความหมายของหลักสังคหวัตถุแต่ละข้อ ดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ หลักการให้ (ทาน)

หลักการข้อแรกของงานสังคมสงเคราะห์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ ทาน การให้ ซึ่งจะได้ศึกษาถึงความหมายของทาน ลักษณะของทาน ประโยชน์ของการให้ทาน และหลักธรรมที่ส่งเสริมการให้ทาน ดังนี้

๑) ความหมายของทาน การให้

ทาน เป็นหลักธรรมเบื้องต้นในพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกันและกันไว้ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ทาน เพราะจัดเป็นการทำบุญอย่างหนึ่งใน “บุญกิริยาวัตถุ ๓ ๑. ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน) ๒. สීමมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล) ๓. ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา)” ^{๑๙} การทำบุญทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นหนทางในการปฏิบัติตนเพื่อจะเข้าสู่เป้าหมายตามเจตนาของผู้กระทำนั้น ^{๒๐}

ความหมายตามศัพท์บาลี คำว่า ทาน มีรากศัพท์มาจาก ทา ธาตุ มีความหมายว่า ให้ ลง ยุ ปัจจัยในนามกิตก์

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงความหมายของทานไว้หลายประการ ดังนี้

๑. ทาน แปลว่า การให้ ยกมอบให้แก่ผู้อื่น ให้ของที่ควรให้แก่คนที่ควรให้

๒. ทาน แปลว่า ตัด หมายความว่า ตัดความตระหนี่ ขำระความตระหนี่ออกจากขันธสันดานของตน ตัดความโลภ ขำระความโลภออกจากจิตใจ

๓. ทาน แปลว่า ของที่ควรให้ เช่น วัตถุสิ่งของ เครื่องไทย เป็นต้น

๔. ทาน แปลว่า เจตนาเป็นเครื่องให้ หมายถึงความตั้งใจที่จะบริจาค

^{๑๘} อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙.

^{๒๐} พระมหากษัตริย์ ขวณากัญ, “การศึกษาเรื่องทานในพระไตรปิฎกที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๖.

๕. ทาน หมายถึง การให้ความรู้^{๒๑}

๖. ทาน หมายถึง การให้อภัยแก่คนหรือสัตว์อื่น ตามความหมายนี้ คือ การงดเว้นจากเวรภัย ได้แก่ การรักษาศีล มีเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น การรักษาศีล เป็นการให้ทานอย่างหนึ่งถือเป็นการให้ที่ยิ่งใหญ่เพราะเป็นการให้ความปลอดภัยในชีวิตแก่สัตว์ทั้งหลาย

๒) ลักษณะของการให้ทาน

ทาน หรือ การให้ ได้แก่การให้ปันสิ่งของแก่คนที่ควรให้ เมื่อจำแนกโดยถือเอาสิ่งที่ควรให้เป็นหลักก็มี “การอนุเคราะห์ ๒ อย่าง คือ การอนุเคราะห์ด้วยอามิส และการอนุเคราะห์ด้วยธรรม”^{๒๒} ๒ ประการ คือ

(๑) อามิสทาน การให้สิ่งอันก่อให้เกิดความสุขแก่ผู้รับ การให้ที่เรียกว่า อามิสทาน มี ๓ ลักษณะด้วยกัน คือ

๑) อนุเคราะห์ ให้ความเมตตากรุณา ประทานจะให้ผู้รับมีความสุขความเจริญ เช่น บิดามารดาให้ทรัพย์สินสมบัติแก่บุตร ครูอาจารย์ให้วิชาความรู้แก่ศิษย์ บริจาคทรัพย์บำรุงโรงพยาบาล

๒) สงเคราะห์ ให้เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน ให้ความอบอุ่นอารี เช่น ญาติให้กับญาติ มิตรให้กับมิตร

๓) บูชาคุณ ให้ความเคารพนับถือ ด้วยความระลึกถึงบุญคุณของท่าน เช่น บุตรให้แก่ มารดาบิดา ศิษย์ให้แก่ครูอาจารย์ พุทธศาสนิกชนถวายแก่พระภิกษุสามเณร การให้จะมีผลบุญมากนั้น จะต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ อย่าง^{๒๓} คือ

๑. วัตถุบริสุทธิ์

๒. เจตนาบริสุทธิ์ ในกาลทั้ง ๓ คือ

๑) ปุพพเจตนา ก่อนให้ทานต้องมีจิตคิดเลื่อมใสที่จะให้ทาน เป็นการตั้งใจให้ผ่องใส พร้อมที่จะให้ทาน

๒) มุณจนเจตนา ในขณะที่ให้ทานจะต้องมีจิตเลื่อมใสไม่คลอนแคลน ไม่หวั่นไหว

๓) อปรปรเจตนา หลังจากให้ทานแล้วจะต้องมีใจเลื่อมใสยินดีในการให้ทานนั้น เจตนาทั้ง ๓ ประการนั้น จัดเป็นองค์ของทายกคือผู้ให้ทาน

๓. บุคคลบริสุทธิ์ คือ ผู้ให้และผู้รับมีศีลบริสุทธิ์ตามภาวะของตนปฏิบัติหาก มีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ

๑) เป็นผู้ปราศจากราคะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ

๒) เป็นผู้ปราศจากโทสะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ

๓) เป็นผู้ปราศจากโมหะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ^{๒๔}

^{๒๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), มงคล ๓๘ ประการ พิมพ์ครั้งที่ ๙, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

^{๒๒} ชู.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๘/๔๗๓.

^{๒๓} ปิ่น มุทุกันต์, มงคลชีวิต พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๓๒๓-๓๒๔.

^{๒๔} อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๖.

(๒) **ธรรมทาน** การให้วิชาความรู้อันปราศจากโทษด้วยจิตใจอันบริสุทธิ์ เช่น ให้ความรู้ และให้คุณธรรมอันเป็นเครื่องปรุงแต่งจิตใจให้บริสุทธิ์ ธรรมทานจัดว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐกว่าการให้ทุกอย่าง

ธรรมทาน มี ๒ ประเภท คือ วิทยาทาน และอภัยทาน

๑. **วิทยาทาน** คือ การให้ความรู้ แบ่งได้ ๒ ประเภท คือ ความรู้ทางโลกและความรู้ทางธรรม การให้ความรู้ทางโลก คือ การสั่งสอนให้เกิดความรู้ความสามารถในเชิงศิลปวิทยาเพื่อนำไปประกอบสัมมาอาชีพเลี้ยงชีวิต ส่วนการให้ความรู้ทางธรรมจัดเป็นธรรมทานแท้ คือ การให้ธรรมเป็นทานนั้น เปรียบได้ว่าเป็นการให้ขุมทรัพย์ที่อมตะติดตัว บัณฑิตกล่าวว่า การให้ธรรมทานเปรียบเหมือนการให้ขุมทรัพย์หรือทรัพย์ที่จะเป็นเครื่องส่องทางชีวิต ให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้องถึงงามนำชีวิตไปสู่ความสุขความเจริญ เมื่อยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ย่อมเป็นผู้ไม่ตกต่ำ ย่อมมีชีวิตที่ดีงามเกิดในสุคติภพ เมื่ออบรมบ่มบารมีแก่กล้าแล้ว ย่อมละกิเลสได้โดยสิ้นเชิงเข้าถึงพระนิพพานได้

๒. **อภัยทาน** คือ การให้ความปลอดภัย ความไม่มีภัยแก่ตนและผู้อื่น ไม่ถือโทษโกรธเคืองในการล่วงเกินของผู้อื่น ไม่มีเวรไม่มีผูกเวรกับผู้ใด ทั้งยังมีจิตเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่นเป็นนิตย์ การให้อภัย เป็นการให้ที่ไม่ต้องลงทุนอะไรเลย เป็นการให้ที่ง่าย แต่คนเราทำได้ยากเพราะมีกิเลสอยู่ในใจ ต้องอาศัยการฟังธรรม ประพฤติธรรมบ่อยๆ จนเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้ง ผู้ที่ได้รับประโยชน์มากที่สุดก็คือตนเอง เพราะทุกครั้งที่ได้ให้อภัยได้ จะรู้สึกปลอดโปร่ง เบาอกายสบายใจ สดชื่นแจ่มใสมีความสุข

การให้ทานหากถึงพร้อมด้วยองค์ ๔ คือ องค์ของผู้ให้ทาน ๒ ประการ องค์ของผู้รับทาน ๒ ประการ ย่อมมีผลรวดเร็ว คือในชาติปัจจุบัน แต่ถ้าไม่ถึงพร้อมด้วยองค์ ๔ ย่อมให้ผลในชาติหน้า อย่างไรก็ตาม การให้ทานย่อมเป็นการกำจัดความโลภ ความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัวออกไป จึงจัดว่าเป็นมงคลอย่างสูงสุดของชีวิตอีกทางหนึ่ง^{๒๕}

ในอรรถกถาจริยาปิฎก พระอรรถกถาจารย์ จำแนกทานไว้ ๓ ประเภท คือ

๑. การให้วัตถุที่ควรให้ (วัตถุทาน)
๒. การให้พระธรรมคำสั่งสอน (ธรรมทาน)
๓. การให้อภัยแก่คนหรือสัตว์ (อภัยทาน)

อามิสทาน แบ่งได้ ๒ อย่าง คือ แบ่งตามผู้ให้ (ทายก) และแบ่งตามเจตนาของผู้ให้อามิสทานที่แบ่งตามผู้ให้ มี ๓ ประเภท คือ

๑. **สามิทาน** การให้ของที่ดีกว่าตนเองบริโภคใช้สอย คือของเหล่าใดที่ตนเองไม่ค่อยได้ใช้ ก็ให้ของเหล่านั้นไป ทานเช่นนี้มีผลมาก
๒. **สหายทาน** การให้ของที่เหมือนกับของที่ตนเองบริโภคใช้สอย ทานเช่นนี้มีผลปานกลาง
๓. **ทาสทาน** การให้ของที่เลวหรือของที่ตนเองไม่ใช้แล้ว เช่น ที่ให้แก่คนใช้ หรือให้แก่สัตว์เดรัจฉาน ทานเช่นนี้มีผลน้อย

ลักษณะของการให้ทานโดยจำแนกบุคคลผู้รับทานมี ๒ อย่างคือ

๑. **ปาฏิบุคลิกทาน** “ทักษิณาเป็นปาฏิบุคลิก การถวายทานเจาะจงบุคคล”^{๒๖} ทานที่ให้เจาะจงตัวบุคคลหรือให้เฉพาะแก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง

^{๒๕} บุญมี แทนแก้ว, **จริยศาสตร์** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓๐-๒๓๑.

^{๒๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๙/๔๒๗.

๒. สังฆทาน การให้แก่สงฆ์ ทานที่ถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวม หรือให้แก่ บุคคล เช่น พระภิกษุหรือภิกษุณีอย่างเป็นกลางๆ ในฐานะเป็นตัวแทนของสงฆ์ โดยอุทิศต่อสงฆ์ไม่เจาะจงรูปใดรูปหนึ่ง

๓) ประโยชน์ของการให้ทาน

การให้ทานนั้น ถือว่าเป็นการสร้างสรรค์ประโยชน์ให้เกิดแก่สังคม เป็นการสร้างบุญกุศลแก่บุคคลผู้ทำ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญกุศล ๘ ประการนี้ นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจห้วงบุญกุศล ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ นี่เป็นห้วงบุญกุศล ประการที่ ๑ นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนานำใคร่ นำพอใจ อริยสาวกเป็นผู้ถึงพระธรรมเป็นสรณะ นี่เป็นห้วงบุญกุศล ประการที่ ๒ ฯลฯ อริยสาวกเป็นผู้ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ นี่เป็นห้วงบุญกุศลประการ ที่ ๘ นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิด ในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ^{๒๗}

การให้อามิสทานคือการให้วัตถุสิ่งของต่างๆ ย่อมเป็นไปเพื่อการได้อานิสงส์ ๕ ประการ คือ

๑. ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก
๒. สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
๓. กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรไป
๔. ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของศฤงษณ์
๕. ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๒๘}

การให้ธรรมทาน คือการให้ความรู้และการให้อภัยย่อมเป็นไปเพื่อการได้อานิสงส์ ๕ ประการ คือ

๑. ได้รับความเข้าใจในอรรถธรรม
๒. ใจของผู้ให้ทานจะมีความรื่นรมย์ยินดีในธรรมทาน
๓. สามารถสัมผัสธรรมปิติ คือความเอิบอิ่มภายในใจ
๔. ได้รับความสุข ความสงบทางใจ
๕. จิตใจตั้งมั่นเป็นสมาธิ^{๒๙}

ในการให้ทานด้วยอาการต่างๆ คือทั้งอามิสทานและธรรมทานนั้นสามารถอธิบายผลของการให้ได้ดังนี้

๑. บุคคลให้ข้าว ชื่อว่าให้กำลัง
๒. บุคคลให้ผ้า ชื่อว่าให้วรรณะ
๓. บุคคลให้ยานพาหนะ ชื่อว่าให้ความสุข

^{๒๗} อัง. อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๓๙/๒๙๙.

^{๒๘} อัง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

^{๒๙} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), พุทธวิธีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทแปดสิบเจ็ด (๒๕๔๕) จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๙๙.

๔. บุคคลให้ประทีป ชื่อว่าให้จักขุ
๕. บุคคลผู้ให้ที่พักอาศัย ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง
๖. บุคคลผู้ที่พร่ำสอนธรรม ชื่อว่าให้อมตะ^{๓๐}

ในเรื่องของการให้ทาน จำแนกกาลเวลาสำหรับให้ทาน ๕ ประการ ดังนี้

๑. ให้ทานแก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน
๒. ให้ทานแก่ผู้เตรียมจะไป
๓. ให้ทานแก่ผู้เป็นไข้
๔. ให้ทานในสมัยมีภิกษาหาได้ยาก
๕. ให้ข้าวอย่างดี และผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล^{๓๑}

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ฝั่งสระคัคคราโบกขรณี เขตกรุงจัมปา ครั้นนั้นแล อุบาสกชาวกรุงจัมปาจำนวนมากเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ อภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับท่านพระสารีบุตรดังนี้ว่า^{๓๒} พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระสารีบุตรผู้เข้าเฝ้าพร้อมกับอุบาสกชาวเมืองจัมปา แล้วทูลถามว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่ท่านชนิดเดียวกันที่บางคนถวายแล้วมีผลานิสงส์ไม่มาก แต่บางคนถวายแล้วกลับมีผลานิสงส์มาก พระผู้มีพระภาคทรงตรัสตอบว่า มี และทรงอธิบายว่า เพราะมีเหตุต่างกัน คือมีความตั้งใจต่างกัน มีลักษณะ ๗ ประการ คือ บางคนให้ทานอย่างมีเยื่อใย ให้ทานอย่างมีจิตผูกพัน ให้ทานอย่างมุ่งหวังสิ่งสมบุญ การให้ทานมีลักษณะ ๗ ประการนั้น มีดังนี้

๑. ให้ทานด้วยคิดว่า เราละโลกนี้ไปแล้วจักบริโภคนิผลทานนี้ แล้วจึงให้ทานนั้น คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือ พราหมณ์
๒. ให้ทานอย่างไม่มีใจเยื่อใย ให้ทานอย่างไม่มีจิตผูกพัน ให้ทานอย่างไม่มุ่งหวังสิ่งสม มีใจให้ทานด้วยคิดว่า เราละโลกนี้ไปแล้วจักบริโภคนิผลนี้ แต่ให้ทานเพราะคิดว่าการให้ทานเป็นการดี
๓. ให้ทานเพราะคิดว่า บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย เคยให้ทานมาก่อน จะไม่ให้เสียประเพณี

๔. ให้ทานเพราะคิดว่า เราหุงหากินเองได้ แต่ท่านเหล่านั้นหุงหากินเองไม่ได้
๕. ให้ทานด้วยคิดว่า เราให้ทานและจำแนกทานเหมือนเหล่าฤๅษีในปางก่อนเคยได้บูชามหาญาณ
๖. ให้ทานด้วยตั้งใจว่า เมื่อเราให้ทานนี้ จิตย่อมผ่องใส
๗. ให้ทานด้วยคิดว่า เราให้ทานเป็นเครื่องประดับจิต ประดับแต่งจิต แล้วจึงให้ทานนั้น

หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นพรหมกายิกา

๔) หลักธรรมที่ส่งเสริมการให้ทาน

๑. ทาน การให้สิ่งที่ควรให้แก่บุคคลที่ควรให้ ควรสละสิ่งของช่วยเหลือราษฎร หรือการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่างๆ มีการเผื่อแผ่แบ่งปันและสงเคราะห์แก่บุคคลรอบข้างหรือผู้ที่อยู่ใต้การปกครอง ให้ได้รับความสุขตาม

^{๓๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘.

^{๓๑} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๖/๕๗.

^{๓๒} อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๕๒/๘๙.

๒. จาคะ ความเสียสละ สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตน ความมีใจกว้าง พร้อมทั้งจะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตนเองเป็นใหญ่

๓. เมตตา คือ ความปรารถนาให้ผู้รับบริการเป็นสุข โดยนักสังคมสงเคราะห์พยายามแผ่เมตตาให้แก่ตนเองและผู้รับบริการ การแผ่เมตตานี้ประยุกต์เข้ากับหลักการของงานสังคมสงเคราะห์ ค่านิยมและจรรยาบรรณของงานสังคมสงเคราะห์ด้วยการเข้าใจ ยอมรับยินดีที่จะช่วยเหลือให้ความเห็นใจต่อปัญหาและความทุกข์ของเขา

๔. กรุณา คือ นักสังคมสงเคราะห์ปรารถนาจะช่วยให้ผู้รับบริการ พ้นจากสภาพปัญหา ความเดือดร้อน เมื่อเห็นเขามีความเดือดร้อน เมื่อเห็นเขามีความเดือดร้อน ให้พิจารณาว่า เขาเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกับเรา

๕. สาธารณโภคี ได้แก่มีการบริโภคใช้สอยในสิ่งที่เสมอกันหรือร่วมกันใช้สอยบริโภคในสิ่งที่มีอยู่ เช่นเมื่อได้สิ่งใดมาในบรรดาปัจจัยสี่ที่สามารถแบ่งปันกันได้ ก็ไม่หวงไว้ใช้สอยบริโภคคนเดียว นำมาแบ่งปันกัน บริโภคใช้สอยร่วมโดยชอบธรรม

๖. อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน ปิบนั่น กตขี้นเม่งให้ประชาชนหรือผู้ได้ปกครองได้รับความเดือดร้อนลำเค็ญ เช่น การเก็บภาษีแบบขูดรีด การใช้แรงงานที่เกินกำลัง เกินขนาดไม่เป็นผู้ที่หลงระเริงกับอำนาจจนขาดเมตตาและกรุณา ไม่หาเหตุใส่ร้ายผู้ได้ปกครองเพราะเหตุแห่งความเกลียดชังส่วนตัว ตลอดถึงไม่ลงโทษโดยปราศจากความผิด พึงเป็นผู้มีความเมตตากรุณาเป็นที่ตั้งที่จะช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้ได้ปกครองให้ได้รับความสุข

๗. กตัญญูกตเวทิตา^{๓๓} หมายถึง ความรู้สึกสำนึกในบุญคุณที่คนอื่นกระทำแล้วแก่ตนเองไม่ว่าจะมากหรือน้อยก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นการกระทำหรือการแสดงออกอย่างไรก็ตามที่ตนเองได้รับมา เช่น การเลี้ยงดู การให้ที่พัก ให้อาศัยทำงาน^{๓๔} แล้วระลึกถึงในอุปการคุณของท่านผู้นั้นอยู่เสมอคิดจะทำตอบแทนท่านผู้มีพระคุณทั้งหลายด้วยวิธีการต่างๆ บุคคลผู้มีจิตสำนึกคิดตอบแทนคุณท่านผู้เคยมีอุปการคุณแก่ตนเองนั้น เชื่อว่าเป็นคนดี ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ เป็นแบบอย่างที่ดี

สรุปได้ว่า ทาน การให้นี้มีได้หมายถึงจาคะที่ให้แบบทำทานกับขอทาน ผู้ตกทุกข์ได้ยาก หากหมายถึงการรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันในหมู่คณะที่ทำงานทำหน้าที่ร่วมกัน เพราะผู้มาร่วมงานย่อมมีสภาพผิดแผกแตกต่างกัน บ้างมีศรัทธามีน้ำใจ หากขาดแคลนทรัพย์ แม้ยามทุกข์กายทุกข์ใจ คำปลอบใจและความหวังดีก็ถือว่าเป็นทานชนิดหนึ่ง การเห็นหมู่คณะทำงานหนักพบอุปสรรคใดๆ การช่วยเหลือ การให้ความใส่ใจแนะนำด้วยสติปัญญา มีน้ำจิตน้ำใจมุ่งช่วยเหลือ ไม่ถือว่าสักแต่ทำหน้าที่ ย่อมถือเป็น‘ทาน’ ทั้งสิ้น

^{๓๓} อก.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๓๔} สมภพ ชีวรัฐพัฒน์, มงคลกับคุณภาพชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: นานาสีพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๑.

๓.๓.๒ หลักการกล่าววาทะเป็นที่รัก (ปิยวาจา)

หลักการข้อที่ ๒ คือ ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ การกล่าววาทะเป็นที่รัก นานิยม นานับถิอ ถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน ประกอบด้วยสัจจะ คือความจริงใจและต้องเกิดประโยชน์แก่ผู้เจรจาด้วย จะได้ศึกษาถึงความหมาย ประเภท ประโยชน์ และหลักธรรมที่ส่งเสริมการกล่าววาทะเป็นที่รัก ดังนี้

๑. ความหมายของวาทะเป็นที่รัก

ปิยวาจา หมายถึง วาทะเป็นที่รัก พูดจาน่ารัก นานิยมนับถิอ วาจาน่ารัก วาจาที่กล่าวด้วยจิตเมตตา, คำที่พูดด้วยความรักความปรารถนาดี เช่น คำพูดสุภาพอ่อนโยน คำแนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี^{๓๕}

๒. ประเภทของวาทะเป็นที่รัก

วาทะเป็นที่รักนั้น สงเคราะห์เข้าในลักษณะของวาทะหลายประการ เช่น วาจาสุภาสิต สัมมาวาจา วจีสุจิริต เป็นต้น ดังนี้

วาจาสุภาสิต ๔ ประการ

๑. กล่าวแต่วาจาสุภาสิตอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาทุภาสิต
๒. กล่าวแต่วาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม
๓. กล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รักอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาอันไม่เป็นที่รัก
๔. กล่าวแต่วาจาจริงอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาหละหละ^{๓๖}

วาจาสุภาสิต ๒ อย่าง

- ๑) วาจาสุภาสิต ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ทำตาม เหมือนดอกไม้งาม มีสีสวยแต่ไม่มีกลิ่น
- ๒) วาจาสุภาสิต ย่อมมีผลแก่ผู้ทำตามด้วยดีเหมือนดอกไม้งาม มีทั้งสีและกลิ่น ฉะนั้น^{๓๗}

สัมมาวาจา เจรจาชอบ ๔ ประการ

- ๑) เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้พูดเท็จ
 - ๒) เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้พูดส่อเสียด
 - ๓) เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้พูดคำหยาบ
 - ๔) เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้พูดเพ้อเจ้อ
- ความไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น^{๓๘}

วจีสุจิริต ๔ ประการ

- ๑) สัจจวาจา พูดจริง
- ๒) อปิสุมวาจา พูดไม่ส่อเสียด
- ๓) สันทวาจา พูดอ่อนหวาน^{๓๙}

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: เอส.อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔๒.

^{๓๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๓/๓๐๘-๓๐๙.

^{๓๗} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๑-๕๒/๔๓.

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๕.

^{๓๙} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๙/๒๑๒.

๔) มันทภาสา^{๔๐} พุดด้วยปัญญา

วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการเป็นวาจาสุภาสิต

๑) พุดถูกกาล

๒) พุดคำจริง

๓) พุดคำอ่อนหวาน

๔) พุดคำประกอบด้วยประโยชน์

๕) พุดด้วยเมตตาจิต^{๔๑}

วาจาที่ควรกล่าว ๔ ประการ

๑) บุคคลพึงกล่าวแต่วาจาที่ไม่เป็นเหตุทำตนให้เดือดร้อนและไม่เป็นเหตุเบียดเบียน
ชนเหล่าอื่นวาจานั้นแลเป็นสุภาสิต

๒) พึงกล่าวแต่วาจาที่น่ารัก ซึ่งเหล่าชนพากันชื่นชมไม่พึงพุดหยาบคายต่อชนเหล่าอื่น
พึงพุดแต่คำที่น่ารัก

๓) คำสัตย์แลเป็นวาจาไม่ตายธรรมนี้เป็นของเกาสัตบุรุษทั้งหลายตั้งมั่นอยู่แล้วในคำ
สัตย์ทั้งที่เป็นอรรถและเป็นธรรม

๔) พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใดอันเกษมเพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำที่สุดทุกข์พระ
วาจานั้นแลสูงสุดกว่าวาจาทั้งหลาย^{๔๒}

๓. ประโยชน์ของวาจาเป็นที่รัก

วาจาเป็นที่รักเป็นที่ยังใจให้เอิบอาบ มีความไพเราะ ประสานไมตรี สร้างความสมัครสมาน
สามัคคี และเป็นที่ตั้งแห่งประโยชน์ที่บุคคลกล่าวออกไปแล้วย่อมเกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น
ดังนี้

๑. เป็นกุศลกรรมบถ คือเป็นทางมาแห่งบุญกุศล ความฉลาดในสิ่งที่ดีและความดีงามทั้งปวง

๒. เป็นมหากุศล มีผลอันยิ่งใหญ่ไพศาล ทั้งภพนี้และภพหน้า ทั้งแก่ตนและแก่คนอื่น

๓. เป็นเหตุให้ได้ลาภ ยศ มิตร สหาย และเป็นผู้น่าเคารพนับถือและบูชาสักการะแก่

บุคคลทั่วไป

๔. เป็นเหตุได้บรรลุมงคลอันสูงสุด ได้รับความสุขตั้งแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด

๕. เป็นบ่อเกิดแห่งความพร้อมเพรียงสามัคคีกัน

๖. เป็นผู้สำรวมระวังในคำพูดและมีสติในขณะที่พูดอยู่เสมอ

๗. ทำให้บุคคลสามารถยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันไว้ได้

๔. หลักธรรมที่ส่งเสริมการกล่าววาจาเป็นที่รัก

๑. เมตตาจริกรรม คือการพูดจาต่อกันด้วยเมตตา ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยบอกใน
สิ่งที่เป็นประโยชน์ให้แจ่มแจ้ง สั่งสอน แนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพแสดงความรัก
เคารพและนับถือซึ่งกันและกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

^{๔๐} มันทภาสา ในที่นี้หมายถึงคำพูดที่กำหนดด้วยปัญญาคือมันทา (อง.จตุกก.อ. ๒/๑๔๙-๑๕๐/๓๘๓)

^{๔๑} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๘๘/๓๓๘.

^{๔๒} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๒๓๖-๑๒๓๗/๕๔๑.

๒. สัจจะ ความซื่อสัตย์ บุคคลผู้อยู่ครองเรือนจะต้องเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์ต่อกันและกัน ซื่อสัตย์ต่อตนเอง โดยการไม่ล่วงละเมิดต่อกฎระเบียบข้อปฏิบัติที่ตนเองจะต้องปฏิบัติตาม ไม่ล่วงละเมิดหรือฝ่าฝืนต่อกฎเกณฑ์แห่งศีลธรรม และมีความซื่อสัตย์ต่อผู้อื่นที่อยู่ร่วมกันในสังคม มีความจริงใจ บริสุทธิ์ใจในการประพฤติปฏิบัติสิ่งต่างๆ

๓. วาซเปยยะ มีวาจาอันคิดดีมีใจ ไพเราะอ่อนหวานชวนฟัง ประกอบด้วยความสามัคคี รู้จักใช้คำพูดให้เหมาะสมกับคนฟัง ตามวัย เพศ สถานะ ภาวะ รู้จักโน้มน้าวให้คนทำความดี ยกย่อง การทำความดีหรือผู้ทำความดีให้ปรากฏเป็นเกียรติแก่สาธารณชน

๔. มัททวะ ความอ่อนโยน มีอหิสาภัยอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่เย่อหยิ่งกระด้าง ไม่ถือตัวไม่แสดงกิริยาที่หยาบคาย ใช้คำพูดที่ไพเราะเสนาะโสต นุ่มนวลชวนฟัง และก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้รับฟังและมีความยินดีพร้อมที่จะรับฟังคำแนะนำตักเตือนจากผู้อื่น ทำให้ได้รับความรักดีจากผู้ใดปกครองอย่างสนิทใจ

สรุปได้ว่า ปิยวาจา การเจรจา การใช้ถ้อยคำที่ไพเราะเป็นที่เสนาะโสตระหว่างกัน ก่อนพูดจากับหมู่คณะหรือผู้ร่วมงาน ควรมีสติระลึกรู้ เพราะวาจาเป็นสิ่งสำคัญในการสื่อสาร ถ้าวาจาไม่สุภาพไม่รู้จากกาลเทศะ จะสร้างความเสียใจแก่ใจ ทำลายน้ำใจกัน ทำให้ความสามัคคีสามัคคีสูญเสีย กลายเป็นความแตกแยก โดยเฉพาะคำตำหนิติเตียน คำติฉินนินทาทั้งกันและกัน แม้แต่ในยามทำงานด้วยความเหน็ดเหนื่อยก็ต้องมีสติควบคุมวาจาไม่ให้เกิดจากการมณเฑียรจกกลายเป็นการข่มขู่คุกคามซึ่งกันและกันถ้าฝึกใช้สติฝึกควบคุมวาจาทุกประโยคที่ออกจากปากให้สุภาพ ตรงต่อกาลเวลาอันสมควร คำพูดนั้นย่อมเป็นปิยวาจา อันเป็นการสร้างความสามัคคีได้อย่างยิ่งยวด

๓.๔.๓ หลักการบำเพ็ญประโยชน์ (อรรถจริยา)

หลักการของงานสังคมสงเคราะห์ในคัมภีร์ที่หมินกายข้อที่ ๓ คือ อรรถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์ ซึ่งจะได้อธิบายถึงความหมาย ประเภท ประโยชน์ และกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการบำเพ็ญประโยชน์ ดังนี้

๑. ความหมายของการบำเพ็ญประโยชน์

อรรถจริยา หมายถึง ประพฤติสิ่งที่ประเสริฐแก่ผู้อื่น การบำเพ็ญประโยชน์^{๔๓} การบำเพ็ญประโยชน์ ได้แก่การประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่นแก่สังคมทั่วไปพระพุทธเจ้าทรงเน้นที่โลกอรรถจริยา คือการทำคุณประโยชน์ให้แก่บุคคลในวงกว้างไม่จำกัดเฉพาะตนเองและญาติผู้ใกล้ชิด

๒. ประเภทของการบำเพ็ญประโยชน์

การบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า พุทธจริยา^{๔๔} นั้น มี ๓ ประการได้แก่ การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก แก่ญาติ และการบำเพ็ญประโยชน์ในฐานะเป็นพระพุทธเจ้า ดังนั้น จะเห็นได้ว่าประโยชน์ที่พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนให้บุคคลได้ประพฤติปฏิบัติตามนั้นมีอยู่ ๓ อย่างคือ

๑) อตตตถจริยา ประพฤติให้เป็นประโยชน์แก่ตน สอนให้ทำบุญให้ทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนา ซึ่งจะเป็นผลให้ได้รับความสุขกายสุขใจ

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๓๒.

^{๔๔} นวม สงวนทรัพย์, พุทธจริยา. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๕.

๒) ญาติตถจริยา ประพฤติให้เป็นประโยชน์แก่ญาติ คือการทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่น

๓) โลกัตถจริยา ประพฤติให้เป็นประโยชน์แก่โลก ได้แก่การสร้างสรรค์ความเจริญ หรือการทำประโยชน์ให้แก่อนุชนคนรุ่นหลัง เป็นต้น

ประโยชน์อีกประการหนึ่งคือคุณค่าของชีวิต หรือเป้าหมายของการดำเนินชีวิตในทางพระพุทธศาสนา คือ การดำเนินชีวิตอย่างมีสติที่ก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น โดยไม่สร้างความเดือนร้อนให้แก่ตนเองและสังคม ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้นควรเป็นไปอย่างมีจุดหมายหมาย เพื่อชีวิตที่ดีมีคุณค่า คำสอนทางพระพุทธศาสนาสอนไว้ว่า สิ่งที่เป็นจุดหมายของการดำเนินชีวิตก็เป็นเรื่องของประโยชน์ที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากความสุข เรียกว่า อรรถะ มี ๓ ประการ ดังนี้

๑. ภูมิฐานมิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์ที่พึงเกิดขึ้นในปัจจุบัน ซึ่งเป็นประโยชน์เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวันที่บุคคลธรรมดาสามัญทั่วๆ ไปต้องการ ได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ และการมีคู่ครองและครอบครัวที่เป็นสุข ซึ่งประกอบด้วยหลักธรรมอันเป็นวินัยนำไปสู่จุดหมาย หรือเรียกอีกอย่างว่า "หัวใจของเศรษฐี" มี ๔ ประการ

๑) อุภูฐานสัมปทา คือ เลี้ยงชีพด้วยความขยัน ประกอบการงานด้านกสิกรรมพาณิชย์ กรรม รับราชการ ฯลฯ เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องสอดส่องพิจารณาให้รอบคอบ

๒) อารักขสัมปทา คือ รู้จักรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ด้วยความขยันและความชอบธรรม มิให้สูญหาย ขำรุจรู้จักซ่อมแซม ใช้จ่ายแต่พอสมควร

๓) กัลยาณมิตรตา คือ คบคนดีเป็นมิตร เป็นที่ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญาเป็นมิตรแท้มีความจริงใจ ไม่ชักชวนไปในทางที่เสียหาย ฯลฯ

๔) สมชีวิตา คือ การดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับอัตภาพหรือฐานะของตน รู้ทางที่เจริญ และทางที่เสื่อมเสียของโภคทรัพย์ ใช้จ่ายที่เหมาะสม ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่ให้ผิดเคือง รายรับต้องได้มากกว่ารายจ่าย^{๔๕}

๒. สัมปรายิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์เบื้องหน้าเป็นหลักประกันชีวิตในอนาคต และภพหน้า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่สูงกว่าประโยชน์ในปัจจุบันเป็นคุณค่าของชีวิตและยังเป็น ประโยชน์ที่พึงได้ในโลกนี้เช่นเดียวกัน เป็นความเจริญเติบโตองงามแห่งชีวิต ซึ่งประกอบด้วยหลักธรรม มี ๔ ประการ

๑) สัทธาสัมปทา คือ เชื่อในพระปัญญาการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และเชื่อในพระธรรม คำสั่งสอนของพระองค์ที่ให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เชื่อในการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๒) ศีลสัมปทา คือ ถึงพร้อมด้วยการรักษาศีลด้วยความบริสุทธิ์ใจ มีความประพฤติดีงาม ประกอบอาชีพสุจริต มีระเบียบวินัยในการดำเนินชีวิต นำเลื่อมใส

๓) จาคะสัมปทา คือ ประกอบด้วยการเสียสละ มีความรักความเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปันให้แก่บุคคลอื่นโดยทั่วหน้า

๔) ปัญญาสัมปทา คือ ถึงพร้อมด้วยปัญญา การใช้ปัญญาในการพิจารณาไตร่ตรองโดยแยบคาย เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น และกำจัดให้สิ้นความทุกข์โดยสิ้นเชิง^{๔๖}

^{๔๕} ๐.อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐.

^{๔๖} ๐.อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓.

๓. ปรมัตถะ หมายถึง ประโยชน์สูงสุด อันหมายถึงนิพพาน คือ ดับกิเลสและทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง รู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมของสังขารธรรมทั้งหลาย ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต ไม่ถูกบีบคั้นด้วยอำนาจความยึดถือ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ผ่องใสสงบ มีความสุขใจ รู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งปวง หลุดพ้นจากความทุกข์ ดับอวิชชาตัณหา และอุปาทาน ประโยชน์สูงสุดนี้ผู้ประกอบด้วยหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติย่อมสามารถเข้าถึงความสุขอันสูงสุดนี้ได้ กล่าวคือ เป็นความสุขระดับโลกุตตระ

๓. ประโยชน์ของการบำเพ็ญประโยชน์

การบำเพ็ญประโยชน์เป็นเรื่องของการสร้างคุณค่าให้เกิดขึ้นกับตัวของผู้ทำและผู้ที่ถูกกระทำก็ได้รับคุณค่านั้นด้วย การบำเพ็ญประโยชน์นั้น ย่อมก่อให้เกิดคุณค่าทั้งทางกายและทางใจเป็นเหตุให้สังคมมีความร่มเย็นเป็นสุข มีความสมัคสมานสามัคคีช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันดังนั้น คุณค่าของการบำเพ็ญประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นได้แก่

- ๑) ความสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจกันในการกระทำต่างๆ เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของคนในสังคม
- ๒) ความมีกัลยาณมิตร หรือมีเพื่อนดี อันเกิดจากการมีน้ำใจไมตรีที่ดีต่อกัน ซึ่งจะเป็นผลให้เกิดการสงเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันต่อไป
- ๓) การบำเพ็ญประโยชน์ย่อมก่อให้เกิดความสุขกาย สุขใจ ทั้งแก่ผู้ทำประโยชน์และแก่ผู้รับผลประโยชน์นั้น
- ๔) การบำเพ็ญประโยชน์คือการสร้างสรรค์บุญกุศลคุณความดีย่อมเป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์ทั้งในชาตินี้และในชาติหน้า และประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน

๔. หลักธรรมที่ส่งเสริมการบำเพ็ญประโยชน์

๑. สังคหะ การสงเคราะห์ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พลี ซึ่งหมายถึง การสละทรัพย์หรือสิ่งของเพื่อช่วยเหลือหรือเพื่อบูชา เป็นการสงเคราะห์ การบวสรวง หรือเป็นส่วย ในทางพระพุทธศาสนามุ่งให้ความหมายถึงการจัดสรรรายได้หรือทรัพย์บางส่วนเป็นค่าใช้จ่ายประจำสำหรับการทำหน้าที่เกื้อกูลต่อผู้อื่นและการสงเคราะห์ช่วยเหลือกันในด้านต่างๆ การสงเคราะห์นั้นมี ๒ อย่างคือการสงเคราะห์ด้วยยามีส และการสงเคราะห์ด้วยธรรม

๒. เวยยาวัจจมัย บุญกิริยาวัตถุ การทำบุญด้วยการช่วยขวนขวายรับใช้ เมื่อมีกิจต่างๆ หรือการช่วยเหลือเกื้อกูลในการดำรงชีวิตประจำวัน เป็นการแสดงออกถึงความมีน้ำใจ และความเสียสละ

๓. ปริจาคะ การบริจาค หรือ การไม่เห็นแก่ตัว การเสียสละเพื่อส่วนรวม ยอมเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อเข้าไปรับภาระหน้าที่ดำเนินงานเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน และประเทศชาติ ด้วยความเสียสละอย่างแท้จริง เป็นคนมีจิตใจกว้างขวางไม่เห็นแก่ตัว ไม่ฉวยโอกาสในการเอาเปรียบผู้อื่น เพื่อความสุขความสบายของตนฝ่ายเดียว

๔. อาชวชะ คือ ความซื่อตรงต่อตนเอง ต่องาน และต่อบุคคลอื่น ปฏิบัติภารกิจหรือหน้าที่ด้วยความสุจริตจริงใจ ไม่หลอกลวงเอาผลประโยชน์จากผู้ใต้ปกครอง มีความจงรักภักดีต่อหน้าที่ประเทศชาติบ้านเมือง ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม รักษาสัจจะและเกียรติยศศักดิ์ศรีของตน และประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นผู้ควรแก่การเคารพนับถือของผู้ใต้ปกครอง

สรุปได้ว่า อัตถจริยา ความประพฤติอันมีประโยชน์ คือการรู้จักตั้งสติพิจารณาการกระทำใดๆ ก็ตามให้เป็นแต่เรื่องมีประโยชน์เพื่อหมู่คณะ เพื่อส่วนรวม อะไรที่ทำแล้วปราศจากประโยชน์ ทำแล้วมีโทษ ควรดเว้น สิ่งมีโทษคือจิตใจมุ่งร้าย พยาบาท อาฆาต ริษยา อันนี้คือจริยาทางใจ ส่วนทางกายคือ การรู้จักห้ามปรามผู้ที่กำลังทำความผิด กำลังว่ากล่าวนินทาผู้อื่น ไม่ยุแหย่ให้เกิดความรำคาญ เห็นการจัดวางข้าวของไม่เรียบร้อยก็จัดการทันที ไม่วางธุระในกิจอันสำคัญของหมู่คณะ ทำประโยชน์ต่อส่วนรวมทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมส่วนนี้จะทำให้ผูกยึดน้ำใจซึ่งกันและกันอย่างยิ่ง

๓.๓.๔ หลักการวางตนสม่ำเสมอ (สมานัตตตา)

หลักการของงานสังคมสงเคราะห์ในคัมภีร์ที่หมินกายข้อที่ ๔ คือ สมานัตตตา การวางตนสม่ำเสมอ ซึ่งจะได้ศึกษาถึงความหมาย ประเภท ประโยชน์ และหลักธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการวางตนสม่ำเสมอ ดังนี้

๑. ความหมายของสมานัตตตา

สมานัตตตา แปลว่า ความเป็นผู้มีตนสม่ำเสมอ หมายถึง การทำตัวให้เข้ากันได้ ด้วยการร่วมสุขร่วมทุกข์ ไม่ถือตัว มีความเสมอภาค และวางตัวเหมาะสม^{๔๗} ความวางตนให้เท่าเทียมหรือเสมอกับผู้อื่น หรือความมีตนที่เสมอกันโดยธรรม

๒. ลักษณะของสมานัตตตา

ลักษณะของความเป็นผู้วางตนอย่างสม่ำเสมอ นั้น คือการทำตัวให้เข้ากันได้กับผู้อื่น สามารถใช้ชีวิตหรือประกอบกิจการงานร่วมกันกับผู้อื่นได้ บุคคลผู้มีความวางตนสม่ำเสมอย่อมจะเป็นผู้รู้จักกฎระเบียบและประพฤติปฏิบัติตามกฎระเบียบนั้นโดยง่ายและเป็นประจำ เป็นผู้ไม่ถือตัวและไม่เป็นคนโอ้อวด มีความสำรวมระวังทางความประพฤติอยู่เสมอ

๓. ประโยชน์ของสมานัตตตา

๑. ความไม่ถือตัว ไม่หยิ่งทะนงตน ไม่กระด้างอวดเก่ง แต่เป็นคนสุภาพอ่อนโยน ทำให้น่ารัก น่าเคารพนับถือ

๒. การวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ คือเมื่อสำรวจตนเองเรียบร้อยแล้ว ตนอยู่ในฐานะอย่างไร ก็วางตนไว้ในฐานะอย่างนั้น เช่น มารดา บิดา ครู อาจารย์ บุตร ธิดา หรือศิษย์ การวางตนผิดฐานะมีแต่จะก่อความยุ่งเหยิงแตกร้าง ไม่เป็นไปเพื่อความสามัคคี ส่วนคนที่วางตนเหมาะสมแก่ ฐานะทำให้ดูงาม น่ากราบไหว้ น่าบูชา น่าเคารพนับถือ หรือน่ารักใคร่ ตามฐานะของตนๆ

๓. ความเป็นผู้เสมอต้นเสมอปลาย คุณข้อนี้หมายถึงความเป็นคนสม่ำเสมอประพฤติตนสม่ำเสมอ เคยดีกับเขาอย่างไรก็อย่างนั้น

๔. ความร่วมทุกข์ร่วมสุข คุณข้อนี้หมายถึงแสดงความยินดีปรีดาเมื่อเขาได้สุข ไม่ริษยา และมีใจกรุณาจะช่วยให้พ้นทุกข์เมื่อเขาได้ทุกข์ บันเทิงใจร่วมกันเมื่อประสบความสำเร็จ และไม่ทอดทิ้งยามวิบัติ มิตรในยามทุกข์ย่อมเป็นมิตรที่แท้จริง

๕. ประพฤติตนเหมาะสมแก่ภาวะ บุคคล และเหตุการณ์ ข้อว่าประพฤตินั้นเหมาะสมแก่ภาวะ ได้กล่าวไว้ในข้อว่าวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ เพราะมีความหมายคล้ายคลึงกัน คือตนเป็นอย่างไร อยู่ในฐานะใด ก็วางตนเหมาะสมอย่างนั้น

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๒.

๔. หลักธรรมที่ส่งเสริมการวางตนอย่างสม่ำเสมอ

๑. ความไม่ประมาท (อัปมาท) “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๔๘} นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต”^{๔๘} คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือความเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร้าเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ระวังระมัดระวังตัว ไม่ยอมถลำลงไปทางเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความดีงามและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยปละละเลย กระทำการด้วยความจริงจังรอบคอบและรู้หน้าที่เรื่อยไป

๒. ความประพฤติดีงาม (ศีล) ควบคุมความประพฤติทางกาย วาจา ให้เกิดความถูกต้องเรียบร้อยดีงาม ตามระเบียบวินัยของหมู่คณะและตามหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างแก่ประชาชนทั่วไป

๓. ความข่มใจ (ทมะ) เป็นการฝึกตนเองให้รู้จักอดใจไว้ไม่ให้โกรธ ข่มใจไม่ให้หลงมัวเมาในสิ่งที่ไม่ดี ด้วยการใช้อยุติและปัญญาพิจารณาสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นสิ่งที่เป็นเหตุให้เกิดความไม่สงบสุข ความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นด้วย สิ่งที่ไม่ดีทั้งหมดเมื่อมาปรากฏแก่เราแล้ว จะต้องมีการข่มใจไม่ให้หลงไปในอำนาจของความโกรธ ซึ่งจะก่อให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมาอีกมากมาย

๔. ความวางใจเป็นกลาง (อุเบกขา) อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญาคือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยความรักและความชัง

๕. ความอดทน (ขันติ) คือความอดทนต่อความทุกข์ยากลำบากทางกายในการที่จะต้องประกอบกิจการงานหน้าที่ในการดำรงชีวิตในแต่ละวัน ซึ่งต้องมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ในครอบครัว ในที่ทำงาน และในสังคมเป็นต้น เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาและอุปสรรคต่อการทำงาน

๖. ความไม่โกรธ (อักโกธะ) ไม่ลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้กระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียหาย เสียความเป็นธรรม จะต้องไม่เมตตาประจําใจไว้คอยระงับความขุ่นเคือง มีความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้ได้ปกครองเสมอ

๗. ความไม่ประพฤติดีไปจากธรรม (อวิโรธนะ) หรือความเที่ยงตรงต่อหลักธรรมไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ดีและร้าย ลากสักการะหรืออารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจใดๆ ทั้งสิ้น ตั้งมั่นอยู่ในธรรมทั้งส่วนยุติธรรมคือความเที่ยงธรรม ทั้งในส่วนนิติธรรมคือระเบียบแบบแผนในการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม ไม่ประพฤติคลาดเคลื่อนให้วิบัติเสียหายไปดำรงอยู่ในความยุติธรรม มีความสงบเสงี่ยม มีสติควบคุมรักษามารยาททางกาย วาจา ให้เป็นสุจริตและสุภาพอ่อนโยน ไม่ผิดระเบียบประเพณีตลอดจนกฎหมายและศีลธรรม

สรุปได้ว่า สมานัตตตา ความสม่ำเสมอ ความเป็นผู้มีคุณสมบัติสม่ำเสมอ หรือวางตนสม่ำเสมอ หมายถึงระเบียบวินัยในหมู่คณะ ไม่เคลื่อนคล้อยไปตามตำแหน่งที่สูงขึ้นหรือการมอบหมายงาน ทำตามหน้าที่แต่ไม่เห่อเหิมไปกับอำนาจอันเป็นสิ่งสมมุติ คือ ปฏิบัติตามระเบียบ

^{๔๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

กฎเกณฑ์ มีความขยันหมั่นเพียรอย่างเสมอตันเสมอปลาย มีความรักความเมตตาต่อหมู่คณะเสมอกันโดยไม่เลือกว่า ใครต่ำ ใครสูง ใครรวย ใครจน

๓.๔ หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการสังคมสงเคราะห์

หลักธรรมที่เป็นพื้นฐานของการสงเคราะห์ และส่งเสริมสนับสนุนการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์นั้น มีหลายระดับด้วยกัน เช่น หลักธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับผู้ปกครองผู้บริหาร ผู้นำในองค์กรหรือหน่วยงานต่างๆ ตลอดถึงบุคคลทั่วไปที่อยู่ร่วมกันในสังคม เพราะถือว่าผู้นำจะต้องมีคุณธรรมหรือหลักปณิธาน^{๔๙} สำหรับการบำบัดทุกข์บำรุงสุขของราษฎรหรือผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง อันจะส่งผลให้สังคมมีความร่มเย็นเป็นสุข หลักธรรมต่างๆ นั้นมีดังนี้

๓.๔.๑ จักรวรรดิวัตร

หลักธรรมเรื่องจักรวรรดิวัตร เป็นหลักปฏิบัติของนักปกครองที่ยิ่งใหญ่ที่เรียกว่า “พระเจ้าจักรพรรดิ” หรือ ผู้ที่ทำหน้าที่มีอำนาจอย่างสูงในการปกครอง จะต้องถือเป็นหลักปฏิบัติ หลักจักรวรรดิวัตร เป็นหลักธรรมที่เป็นเครื่องมือช่วยให้ผู้ปกครองสามารถดำเนินกุศโลบายหรือวิธีการในการปกครองได้อย่างเรียบร้อยและเกิดผลสัมฤทธิ์ วัตถุประสงค์หลักของหลักจักรวรรดิวัตรนี้ก็เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของผู้ใต้ปกครองโดยส่วนรวมนั่นเอง หลักธรรมข้อนี้เป็นการสอนให้ผู้ปกครองได้ใช้อำนาจหน้าที่เพื่อการสร้างสรรค์ความร่มเย็นเป็นสันติสุขและระบบเศรษฐกิจที่ดีของราษฎรหรือผู้ใต้การปกครองทั่วไป หลัก “จักรวรรดิวัตร”^{๕๐} มี ๑๒ ประการดังนี้

๑. ให้ยึดถือธรรมเป็นหลัก เป็นธงชัยในการปกครองประเทศ ให้ความเคารพยำเกรงธรรม
๒. ให้ความคุ้มครองรักษาอันเป็นธรรมแก่อันโตชน หรือ ขนภายใน เช่น พระมหากษัตริย์ พระโอรส พระธิดา ตลอดถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด โดยการอบรมสั่งสอนให้อยู่ในความสงบเรียบร้อยดีงาม
๓. ให้ความคุ้มครองรักษาแก่กำลังพล เช่น ทหาร ข้าราชการ ตำรวจ โดยความเป็นธรรม
๔. ให้ความคุ้มครองแก่กษัตริย์ที่เป็นเมืองขึ้น ตลอดถึงชนชั้นผู้ปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย
๕. ให้ความคุ้มครองแก่อนุชน หรือข้าราชการผู้ตามเสด็จ เช่น ข้าราชการฝ่ายพลเรือน เป็นต้น
๖. ให้ความคุ้มครองแก่ชนเจ้าพิธี ผู้ประกอบอาชีพวิชาการ พ่อค้า เกษตรกรด้วยวิธีการจัดหาทุนทรัพย์และอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพให้
๗. ให้ความคุ้มครองแก่ราษฎร ทั้งในส่วนกลางคือในเขตเมือง และในส่วนภูมิภาค เขตชนบท โดยความเป็นธรรมและเสมอภาคกัน
๘. ให้ความคุ้มครองแก่พระสงฆ์ บรรพชิต นักบวช สมณชีพรามณ์ทั้งหลาย
๙. ให้ความคุ้มครองแก่สัตว์ทั้งหลาย ที่ควรแก่การสงวนรักษา

^{๔๙} พระมหาธรรมวราลี อริยธมโม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๒.

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

๑๐. ห้ามและป้องกันมิให้อธรรมทุกอย่างเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต หรือในขอบเขตแห่งการปกครองของตนเอง ปราบปรามผู้มีอิทธิพลต่างๆ มิให้กระทำการทุจริต ผิดกฎหมายบ้านเมือง อันจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชากรราษฎรหรือผู้ใต้การปกครอง

๑๑. แบ่งปันทรัพย์ให้แก่ประชาชนผู้ยากไร้ ช่วยเหลือผู้ที่ขัดสน ผู้ที่ขาดแคลนให้ได้รับการช่วยเหลือสงเคราะห์ตามสมควร เป็นการกระจายรายได้ให้แก่ประชาชนอย่างสม่ำเสมอมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่ให้เกิดความเจริญเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งของประเทศ

๑๒. มีความสนใจศาสนาและศีลธรรม หมั่นศึกษาสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ หรือผู้ที่มีความรู้ความสามารถประกอบด้วยคุณธรรม มีความสนใจใคร่ที่จะแสวงหาปัญญาความรู้อยู่เสมอๆ มีที่ปรึกษาที่ดี และประพฤติปฏิบัติในหลักวิชาความรู้ที่เป็นธรรม

๓.๔.๒ ทศพิธราชธรรม^{๕๑}

หลักทศพิธราชธรรม^{๕๑} เป็นหลักธรรมที่พระมหากษัตริย์หรือนักปกครองได้ยึดถือเป็นหลักปฏิบัติในการปกครองราษฎรให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขสืบเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ เช่น พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีก็ได้ทรงยึดถือหลักทศพิธราชธรรมเป็นเครื่องปกครองประชาชนให้ได้รับความสุขสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน หลักทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ มีดังนี้

๑. ทาน การให้สิ่งที่ควรให้แก่บุคคลที่ควรให้ ควรสละสิ่งของช่วยเหลือราษฎร หรือการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่างๆ มีการเผื่อแผ่แบ่งปันและสงเคราะห์แก่บุคคลรอบข้างหรือผู้ที่อยู่ใต้การปกครอง ให้ได้รับความสุขตาม

๒. ศีล ความประพฤติดีงาม ควบคุมความประพฤติทางกาย วาจา ให้เกิดความถูกต้องเรียบร้อยดีงาม ตามระเบียบวินัยของหมู่คณะและตามหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างแก่ประชาชนทั่วไป

๓. ปริจาคะ การบริจาค หรือ การไม่เห็นแก่ตัว การเสียสละเพื่อส่วนรวม ยอมเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อเข้าไปรับภาระหน้าที่ดำเนินงานเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน และประเทศชาติ ด้วยความเสียสละอย่างแท้จริง เป็นคนมีจิตใจกว้างขวางไม่เห็นแก่ตัว ไม่ฉวยโอกาสในการเอาเปรียบผู้อื่นเพื่อความสุขความสบายของตนฝ่ายเดียว

๔. อาชวระ คือ ความซื่อตรงต่อตนเอง ต่องาน และต่อบุคคลอื่น ปฏิบัติภารกิจหรือหน้าที่ด้วยความสุจริตจริงใจ ไม่หลอกลวงเอาผลประโยชน์จากผู้ใต้ปกครอง มีความจงรักภักดีต่อหน้าที่ประเทศชาติบ้านเมือง ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม รักษาสัจจะและเกียรติยศศักดิ์ศรีของตน และประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นผู้ควรแก่การเคารพนับถือของผู้ใต้ปกครอง

๕. มัทวะ ความอ่อนโยน มีอัธยาศัยอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่เย่อหยิ่งกระด้าง ไม่ถือตัวไม่แสดงกิริยาที่หยาบคาย ใช้คำพูดที่ไพเราะเสนาะโสต นุ่มนวลชวนฟัง และก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้รับฟัง และมีความยินดีพร้อมที่จะรับฟังคำแนะนำตักเตือนจากผู้อื่น ทำให้ได้รับความรักดีจากผู้ใต้ปกครองอย่างสนิทใจ

๖. ตปะ ความมีอำนาจ มีธรรมประจำอยู่ในตัวเอง ซึ่งทำหน้าที่คอยยับยั้งหรือคอยทำลายความชั่วให้หมดไปจากจิตใจ ตปะ เป็นอำนาจที่คอยปราบปรามจิตใจของผู้ปกครองให้อยู่ในทำนอง

^{๕๑} พ.ช.อ.ส.ด. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒.

คลองธรรม ไม่ล่วงละเมิดศีลธรรมอันดีงามตามอำนาจความต้องการของกิเลส ทำให้ผู้ได้ปกครองเกิดความยำเกรงด้วยการบำเพ็ญความเพียร เอาชนะความชั่วร้ายภายในจิตใจด้วยการรู้จักจัดความชั่วออกไป ไม่หมกมุ่นอยู่ในกามคุณจนเกินไป

๗. อักโกธะ ความไม่โกรธ ไม่ใช้อำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้กระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียหาย เสียความเป็นธรรม จะต้องมีความเมตตาประจักษ์ใจไว้คอยระงับความขุ่นเคือง มีความรักความปรารถนาดีต่อผู้ได้ปกครองเสมอ

๘. อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน บีบคั้น กดขี่ข่มเหงให้ประชาชนหรือผู้ได้ปกครองได้รับความเดือดร้อนรำคาญ เช่น การเก็บภาษีแบบขูดรีด การใช้แรงงานที่เกินกำลัง เกินขนาดไม่เป็นผู้ที่หลงระเริงกับอำนาจจนขาดเมตตาและกรุณา ไม่หาเหตุใส่ร้ายผู้ได้ปกครองเพราะเหตุแห่งความเกลียดชังส่วนตัว ตลอดถึงไม่ลงโทษโดยปราศจากความผิด พึงเป็นผู้มีความเมตตากรุณาเป็นที่ตั้งที่จะช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้ได้ปกครองให้ได้รับความสุข

๙. ขันติ ความอดทน อดกลั่น รู้จักข่มใจห้ามใจตัวเอง ทนทานต่ออำนาจกิเลสและความทุกข์ยาก ให้มีสติคอยควบคุมรักษาจิตใจให้เป็นปกติ ไม่ให้กำเริบอ่อนไหวไปตามกระแสของอารมณ์ที่มากระทบสัมผัสซึ่งเป็นอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนาต่างๆ เป็นธรรมที่จะทำให้เกิดความงามและแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งและสุขุมได้ด้วย

๑๐. อวิโรธนะ ความไม่ประพฤติดีไปจากธรรม หรือความเที่ยงตรงต่อหลักธรรมไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ดีและร้าย ลากสักการะหรืออารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ใดๆ ทั้งสิ้น ตั้งมั่นอยู่ในธรรมทั้งส่วนยุติธรรมคือความเที่ยงธรรม ทั้งในส่วนนิติธรรมคือระเบียบแบบแผนในการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม ไม่ประพฤติดคลาดเคลื่อนให้วิบัติเสียหายไปดำรงอยู่ในความยุติธรรม มีความสงบเสงี่ยม มีสติควบคุมรักษามารยาททางกายวาจา ให้เป็นสุจริตและสุภาพอ่อนโยน ไม่ผิดระเบียบประเพณีตลอดจนกฎหมายและศีลธรรม

๓.๔.๓ ราชสังคหวัตถุ

ราชสังคหวัตถุ คือ หลักธรรมที่ว่าด้วยการสงเคราะห์ทำนุบำรุงประชาชนผู้ได้ปกครองให้ได้รับความสุข หลักธรรมข้อนี้ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมในการวางนโยบายในการปกครองและบริหารงานของรัฐ ที่มุ่งเพื่อเกื้อกูลต่อการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีคุณธรรมมากขึ้น เรียกว่า หลักรัฐธรรมาภิบาลนโยบาย หรือ รัฐประศาสนนโยบาย ซึ่งมีทั้งหลักในด้านการปกครอง ด้านเศรษฐกิจและสังคม ทั้งยังเป็นสิ่งที่เสริมสร้างให้เกิดความมั่นคงขึ้นในรัฐได้ เพราะความมั่นคงของรัฐขึ้นอยู่กับปัจจัยพื้นฐาน ๔ ประการ คือ ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจความมั่นคงด้านการเมือง ความมั่นคงด้านสังคมจิตวิทยา ความมั่นคงทางด้านทหารหรือการป้องกันประเทศ ซึ่งความมั่นคงของรัฐทั้ง ๔ ด้านนี้เมื่อนำหลักราชสังคหวัตถุมาใช้ก็จะเป็นเครื่องมือเสริมสร้างให้เกิดความมั่นคงได้ “ทรงบูชาญญ คือ สัสสมะระ ปุริสสมะระสัมมาปาสะ วาขเปยยะ และนิรคพะ” ^{๕๑} คือ ราชสังคหวัตถุ ๔ ประการมีดังนี้

๑. สัสสมะระ ฉลาดในการบำรุงธัญญาหาร การบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจให้มีภาวะทางเศรษฐกิจที่ดี มีผลผลิตพืชพันธุ์ที่อุดมสมบูรณ์ ผู้ปกครองจะต้องเป็นผู้ฉลาดในการส่งเสริมอาชีพและการผลิตของประชาชนให้มีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ เศรษฐกิจนั้นมีความ

^{๕๑} อก.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑/๑๙๕.

หลากหลายในเชิงรูปแบบ แต่พระพุทธศาสนาได้แสดงหลักการใหญ่ๆ ให้เห็นว่าประเทศชาติจะมีเศรษฐกิจที่มั่นคงได้ ประชาชนในชาติจะต้องมีเศรษฐกิจภายในครัวเรือนที่มั่นคงก่อน คือ ประชาชนจะต้องมีเศรษฐกิจที่พอเพียง มีความสุขตามแบบอย่างของชาวบ้านพอสมควร คือ “๑. อัตติสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ ๒. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ ๓. อานันยสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ ๔. อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ”^{๕๓} ทั้งสี่ประการนี้เรียกว่าความสุขของคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน ในด้านการผลิตพระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ขยันหาทรัพย์ ไม่เกียจคร้านในด้านการบริโภคใช้สอยทรงสอนในเรื่องหลักโภคอาทิยะ ๕ “ประโยชน์ที่จะพึงถือเอาจากโภคทรัพย์ ๕ ประการนี้ ประโยชน์ ๕ ประการนี้ อะไรบ้าง คือ ๑. อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ย่อมบำรุงตนเอง บำรุงมารดาบิดา บำรุง บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุข ๒. อริยสาวกย่อมบำรุงตนเองบำรุงมิตรและอำมาตย์ให้เป็นสุข ๓. อริยสาวกย่อมป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร คนที่ไม่ชอบกัน หรือจากทายาท ทำตนให้ปลอดภัย นี้ ๔. อริยสาวกย่อมทำพลี ๕ อย่าง คือ (๑) ญาติพลี (๒) อติถิพลี (๓) ปุพฺพเปตพลี (๔) ราชพลี (๕) เทวตาทพลี ๕. อริยสาวกย่อมตั้งทักษิณาทที่มีผลสูงขึ้นไป เป็นไปเพื่อให้ได้ อารมณ์ดีมีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ในสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและความประมาท ดำรงมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรัจจะ (ความเสถียร) ฝึกอบรมตน ทำตนให้สงบ ทำตนให้ดับ เย็นสนิท ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้”^{๕๔} และการที่จะมีหลักเศรษฐกิจมั่นคงอยู่ได้ทั้งในระดับครอบครัว และระดับประเทศ พระผู้มีพระภาคก็ทรงแสดงหลักกุลจิรัฏฐิติธรรม “๑. แสวงหาพัสดุที่หายไป ๒. ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า ๓. รู้จักประมาณในการบริโภค ๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือนภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโภคทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้นานเพราะเหตุ ๔ ประการนั้น”^{๕๕}

๒. ปุริสเมธะ ฉลาดในการบำรุงข้าราชการ ความเป็นผู้ฉลาดในการรับคนเข้ามารับราชการเพื่อมาทำหน้าที่ในการบริหารของรัฐ รู้จักคัดเลือกคนและจัดสรรตำแหน่งให้เหมาะสมกับความรู้ ความสามารถ บุนบำเหน็จความชอบในบางโอกาส รู้จักส่งเสริมคนดี เปิดโอกาสให้คนดีได้เข้ามารับราชการ โดยเฉพาะความมั่นคงด้านการทหาร จะต้องเป็นผู้ฉลาดในการที่จะคัดเลือกบุคคลเข้ามารับหน้าที่เป็นแม่ทัพหรือผู้นำกองทัพบ เพราะทหารคือผู้ที่เข้าไปเพื่ออุดมการณ์อันสูงสุดคือการเสียสละงานทหารเป็นงานเพื่อการรักษาชาติ ศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ ถ้าหากว่าการปฏิบัติหน้าที่เพื่อปกป้องสถาบันหลักทั้งสามแล้ว ทหารก็พร้อมที่จะยอมเสียสละทุกอย่างแม้กระทั่งชีวิต หลักในการเสียสละในทางพระพุทธศาสนานั้นพระผู้มีพระภาคทรงสอนไว้ว่า “นรชนพึงสละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอวัยวะที่สำคัญเมื่อจะรักษาชีวิต ก็พึงสละอวัยวะเมื่อระลึกถึงธรรม พึงสละทั้งอวัยวะทรัพย์ และแม้แต่ชีวิตทั้งหมด”^{๕๖} เป็นการแสดงให้เห็นถึงการยอมเสียสละส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่ หรือเสียสละสิ่งที่สำคัญน้อยเพื่อรักษาสิ่งที่สำคัญมากเอาไว้ ลักษณะของทหารที่สามารถที่จะเอาชนะข้าศึกได้นั้นจะต้องประกอบไปด้วยคุณสมบัติพิเศษหรือจะต้องเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเหนือกว่าข้าศึกท่านแสดงตัวอย่างไว้ ๔ ประการคือ เป็นผู้ฉลาด หมายถึงเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาดทั้งในชัยภูมิและยุทธวิธีในการรบ ยิ่งได้ไกล

^{๕๓} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕.

^{๕๔} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔-๖๖.

^{๕๕} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๗๕-๓๗๖.

^{๕๖} ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๔๗๐/๑๗๗.

ยังได้เร็วและแม่นยำ ทำลายข้าศึกจำนวนมากได้ด้วยกำลังที่น้อยกว่า เป็นการแสดงให้เห็นว่าทหารหรือนักรบที่จะสามารถป้องกันประเทศชาติได้นั้น จะต้องมีความสมบัติพิเศษจึงสามารถมีชัยชนะเหนือข้าศึกได้

๓. สัมมาปาสะ ผู้ประสานปวงชน ความฉลาดในการแก้ปัญหาสังคม รู้จักผู้สมานรวมใจของประชาชน รู้จักการสงเคราะห์ โดยดำเนินการบริหารให้เป็นไปตามความประสงค์ของประชาชน มีการส่งเสริมอาชีพด้วยวิธีการต่างๆ แก่ประชาชน เช่น การให้กู้ยืมเงินไปลงทุนโดยการคิดอัตราดอกเบี้ยต่ำ เป็นต้น ความมั่นคงทางด้านสังคมจิตวิทยา เป็นเรื่องเกี่ยวกับสวัสดิภาพที่มีต่อชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน ตลอดจนความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในสังคม คำสอนในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องนี้มีมากมาย เช่น หลักการพื้นฐานในการดำรงชีวิตคือศีล ๕ ได้แก่ “พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ ให้ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการพูดเท็จ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท” ^{๕๗} และยังมีหลักธรรมที่จะเป็นเครื่องช่วยเกื้อกูลศีล ๕ ประการข้างต้นให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น เรียกว่าหลักเบญจธรรม ๕ ประการ ^{๕๘} คือความเมตตา กรุณา รำลึกใคร่ปรารถนาดีต่อกัน การเลี้ยงชีวิตในทางสุจริต ความสังวรในกาม ความซื่อสัตย์ซื่อตรง และความมีสติสัมปชัญญะความรู้ตัว หลักการทั้งหมดนี้จะเป็นเครื่องช่วยให้สังคมอยู่อย่างมีความร่มเย็นเป็นสันติสุข

๔. วาจาเปยยะ มีวาจาอันดุดติ่มใจ ไพเราะอ่อนหวานชวนฟัง ประกอบด้วยความสามัคคี รู้จักใช้คำพูดให้เหมาะสมกับคนฟัง ตามวัย เพศ สถานะ ภาวะ รู้จักโน้มน้าวให้คนทำความดี ยกย่องการทำความดีหรือผู้ทำความดีให้ปรากฏเป็นเกียรติแก่สาธารณชนส่วนชื่อว่า นิรโรคพะ หรือ สรรพเมระ คือ จะต้องขจัดอิทธิพลต่างๆ ที่ทำให้ประชาชนหรือบ้านเมืองอยู่อย่างไม่มีความสุข เช่น พวกมีอำนาจเหนือกฎหมาย โจรผู้ร้ายตลอดถึงขจัดอุปสรรคต่างๆ เช่น ภัยมุข ยาเสพติดให้หมดไป ทำให้บ้านเมืองปราศจากโจรผู้ร้าย ประชาชนอยู่ได้โดยไม่ต้องระแวงภัยอันตราย เป็นผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามหลักราชสังคหัตถุ์นั้นเอง เป็นการเสริมสร้างความมั่นคงด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม

๓.๔.๔ พรหมวิหาร

พรหมวิหาร ^{๕๙} คือ หลักธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ เป็นธรรมประจำใจ เป็นหลักความประพฤติที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับควบคุมความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติตนต่อเพื่อนมนุษย์โดยชอบธรรม และเป็นหลักธรรมที่นักสังคมสงเคราะห์ต้องยึดเป็นหลักใจในการปฏิบัติงาน พรหมวิหารธรรม ๔ ประการ ซึ่งประกอบด้วย

๑. เมตตา ความรักใคร่ ปรารถนาจะให้เป็นสุข
๒. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
๓. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นได้ดี
๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง

๑. เมตตา คือ ความปรารถนาให้ผู้รับบริการเป็นสุข โดยนักสังคมสงเคราะห์พยายามแผ่เมตตาให้แก่ตนเองและผู้รับบริการ การแผ่เมตตานี้ประยุกต์เข้ากับหลักการของงานสังคมสงเคราะห์

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๖/๒๓๓., อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๑/๒๘๗-๒๘๘.

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๕.

^{๕๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖,

ค่านิยมและจรรยาบรรณของงานสังคมสงเคราะห์ด้วยการเข้าใจ ยอมรับ ยินดีที่จะช่วยเหลือให้ความเห็นใจต่อปัญหาและความทุกข์ของเขา

๒. กรุณา คือ นักสังคมสงเคราะห์ ประารถนาจะช่วยให้ผู้รับบริการ พ้นจากสภาพความทุกข์ ปัญหา อุปสรรค ความเดือดร้อนต่างๆ เมื่อเห็นเขามีความเดือดร้อน ให้พิจารณาว่า เขาเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกับเรา เราจะต้องให้ความช่วยเหลือเพื่อให้เขาพ้นจากสภาพความเป็นทุกข์เช่นนั้น ตามกำลังความสามารถของเรา แต่ยังมีสิ่งที่ควรคำนึงในการให้ความช่วยเหลือคือจะต้องไม่เกินประมาณของตนเอง ต้องรู้จักปฏิบัติตนให้เหมาะสมในการทำการสงเคราะห์ซึ่งจะต้องมีอุเบกขาธรรมมากำกับด้วยในเมื่อสุดความสามารถที่จะช่วยเหลือได้ มิฉะนั้นแล้วก็เป็นเหตุให้ตนเองได้รับความเดือดร้อน “ผู้ใดอันบุคคลผู้หวังความเจริญอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูลกล่าวสอนอยู่ ก็ไม่ทำตามคำสั่งสอนผู้นั้นย่อมเศร้าโศกอยู่รำไปเหมือนกาไม่ทำตามคำของนกพิราบตกอยู่ในเงื้อมมือของศัตรู” ^{๖๐}

๓. มุทิตา คือ นักสังคมสงเคราะห์พลอยยินดีเมื่อผู้รับบริการสามารถแก้ปัญหาได้และยินดีกับเพื่อนร่วมงานเมื่อเขาปฏิบัติงานได้ดี

๔. อุเบกขา คือ นักสังคมสงเคราะห์วางใจเป็นกลางในการให้บริการด้วยความเป็นธรรม ไม่อคติ และเมื่อได้ช่วยเหลือผู้รับบริการอย่างเต็มความสามารถแล้ว ผู้รับบริการยังตกอยู่ในสภาพความเดือดร้อน ก็ไม่ควรวิตกกังวลหรือเป็นทุกข์มากเกินไป เพื่อสุขภาพจิตที่ดีของนักสังคมสงเคราะห์ ในหลักธรรมอุเบกขานี้ จะทำให้นักสังคมสงเคราะห์ปฏิบัติตนได้ถูกต้อง อยู่ในขอบเขตของวิชาชีพ รู้จักประมาณตน มีความตระหนักในตนเอง (Self Awareness) คือ รู้ว่าตนเองเป็นใคร กำลังทำอะไรอยู่ มีขอบเขตแค่ไหน เพียงไร

สังคมไทยปัจจุบันนี้ เราควรพิจารณาว่า เป็นสังคมที่มีความสุดโต่งในเชิงความสัมพันธ์กับบุคคลด้วยเมตตากรุณา แต่ขาดอุเบกขาหรือเปล่า ในเวลาเดียวกันก็น่าสังเกตว่าสังคมตะวันตกบางสังคม จะเป็นสังคมที่หนักในทางอุเบกขาคือยึดแต่หลักการ มีวิถีชีวิตแบบตัวใครตัวมัน ถือว่าทุกคนรับผิดชอบต่อกฎเกณฑ์กติกาที่เหมือนกัน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลไม่เอา ไม่ค่อยมีน้ำใจต่อกัน อย่างนี้เป็นต้น ^{๖๑}

๓.๔.๕ สาราณียธรรม

สาราณียธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน คือผู้ประพฤติธรรมเหล่านี้ย่อมเป็นเหตุให้ระลึกถึงความดีที่ทำต่อกัน เป็นที่เคารพนับถือของผู้อื่น และสมานความสามัคคีกลมเกลียวในหมู่คณะไว้ได้ สาราณียธรรมมี ๖ ประการ ^{๖๒} คือ

๑. ตั้งมั่นด้วยเมตตากายกรรม ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๒. ตั้งมั่นด้วยเมตตาวจีกรรม ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๓. ตั้งมั่นด้วยเมตตานิกรรม ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๔. บริโภคโดยไม่แบ่งแยกกลางทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม

^{๖๐} ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๔๒/๑๘.

^{๖๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ การศาสนา, ๒๕๓๘), หน้า ๖๓-๖๗.

^{๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒, อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๑-๑๒/๔๒๖-๔๒๘.

๕. มีศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้า และลับหลัง

๖. มีอริยทวิภูฏี คือ อริยมัคคสัมมาทวิภูฏี เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้า และลับหลัง

หลักปฏิบัติสำหรับผู้อยู่ร่วมกันที่เป็นไปเพื่อความสัมพันธ์กับผู้อื่น อันเป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกรักใคร่ปรองดองที่เรียกว่าสาราณียธรรมนั้นมีความหมายในแต่ละข้อ ดังนี้

๑. เมตตากายกรรม การกระทำต่อกันด้วยเมตตา คือ การแสดงออกด้วยการกระทำที่เป็นไปด้วยน้ำใจที่เป็นมิตรไมตรี มีความหวังดีต่อผู้อื่นที่เรามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องด้วยด้วยการช่วยเหลือในกิจธุระต่างๆ ที่เราสามารถช่วยเหลือได้ด้วยความเต็มใจและยินดี โดยแสดงวิธีการกระทำที่สุภาพ กรอบด้วยความเคารพและนับถือต่อกัน ตลอดถึงมีความปรารถนาดีต่อกันและกันโดยสม่ำเสมอ

๒. เมตตาวจีกรรม คือการพูดจาต่อกันด้วยเมตตา ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยบอกในสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้แจ่มแจ้ง สั่งสอน แนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความรักเคารพและนับถือซึ่งกันและกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓. เมตตามโนกรรม คือการตั้งเมตตามโนกรรม ได้แก่การคิดต่อกันด้วยเมตตาจิต ตั้งจิตปรารถนาดี คิดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกันและกัน มีทัศนคติต่อกันในทางที่ดีที่เป็นฝ่ายบวก แสดงอาการยิ้มแย้มแจ่มใส ตลอดถึงการแสดงความนิยมนยกย่องให้ความเคารพนับถือกันด้วยใจจริง

๔. สาธารณโภคี ได้แก่มีการบริโภคน้ำใช้สอยในสิ่งที่เสมอกันหรือร่วมกันใช้สอยบริโภคในสิ่งที่มีอยู่ เช่นเมื่อได้สิ่งใดมาในบรรดาปัจจัยสี่ที่สามารถแบ่งปันกันได้ ก็ไม่หวงไว้ใช้สอยบริโภคคนเดียว นำมาแบ่งปันกัน บริโภคใช้สอยร่วมโดยชอบธรรม

๕. สีสสามัญญตา การมีศีลบริสุทธิ์เสมอกัน ได้แก่การมีความประพฤติปฏิบัติที่ดีงามเหมือนกัน ประพฤติในสุจริตธรรม รู้รักษาระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่ตกลงร่วมกัน ไม่ประพฤติตนให้เป็นที่น่ารังเกียจหรือเป็นที่เสื่อมเสียของสังคมส่วนรวม

๖. ทวิภูฏีสามัญญตา มีทวิภูฏีที่ดีงามเสมอกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความเห็นชอบร่วมกันในการปฏิบัติตามหลักการที่สำคัญๆ ยึดมั่นในอุดมการณ์ หลักการ และวิธีการที่ถูกต้องเห็นชอบร่วมกันแล้ว เป็นการขจัดปัญหาการแตกแยกทางความคิดอันจะนำไปสู่ความปฏิบัติที่ผิดแผกแตกต่างกันไป^{๖๓}

๓.๔.๖ ทิศ

หลักทิศ ๖^{๖๔} เป็นหลักธรรมที่เป็นเครื่องอนุเคราะห์สงเคราะห์กันและกัน ซึ่งเป็นหลักที่พึงปฏิบัติต่อกันและกันระหว่างบุคคลในฐานะต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกัน จัดได้ว่าเป็นหลักธรรมเพื่อสังคม โดยเฉพาะ^{๖๕} แบ่งออกเป็นบุคคล ๖ ประเภท ตามทิศทั้ง ๖ คือ บิดามารดาเป็นทิศเบื้องหน้า ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสและ

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๐-๒๐๑.

^{๖๔} ทิ.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๓/๒๑๒-๒๑๘.

^{๖๕} พระดร.ดิลกวิธ ราหุล, พระพุทธเจ้าสอนอะไร, แปลโดย รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔๙.

กรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง และสมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน ซึ่งบุคคลทั้ง ๖ ประเภทนี้มีหลักที่จะปฏิบัติต่อกันโดยฐานะอันชอบธรรมฝ่ายละ ๕ ประการเป็นอย่างน้อยดังนี้

๑. บิดามารดาเป็นทิศเบื้องหน้า เพราะถือว่าบิดามารดาเป็นผู้นำออกหน้าเพื่อการนำพาชีวิตของบุตรธิดาให้มีความเจริญก้าวหน้า มีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมอุปนิสัยของบุตรธิดาให้เป็นคนดีมีศีลธรรม ดังนั้น บิดามารดาในฐานะเป็นทิศเบื้องหน้า พึงอนุเคราะห์บุตรธิดาโดยปฏิบัติตามหลักธรรม ๕ ประการ ดังนี้

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หาภรรยา(สามี) ที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

บุตรธิดา เมื่อได้รับการสงเคราะห์จากบิดามารดาแล้วพึงปฏิบัติตอบแทนท่านด้วยฐานะ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน ^{๖๖}

๒. ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา ครู อาจารย์ เป็นผู้ให้ความรู้ในศิลปวิทยาการอันเป็นเครื่องมือในการเลี้ยงชีพ ซึ่งเป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปให้ความสำคัญ ความเคารพและนับถือรองลงไปจากบิดามารดา ดังนั้น ครู อาจารย์ในฐานะเป็นทิศเบื้องขวา พึงอนุเคราะห์ศิษย์โดยปฏิบัติตามหลักธรรม ๕ ประการ ดังนี้

๑. แนะนำให้เป็นคนดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
๕. ให้ความป้องกันในทิศทั้งหลาย

ศิษย์เมื่อได้รับการสงเคราะห์จากครูอาจารย์แล้ว พึงปฏิบัติตอบแทนครู อาจารย์ด้วยฐานะ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ลูกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้
๓. เชื้อฟาง
๔. ดูแลปรนนิบัติ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ ^{๖๗}

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

^{๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

๓. ภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง เพราะภรรยาเป็นผู้มาทีหลัง และอยู่เบื้องหลังความสำเร็จของสามี ภรรยาเป็นผู้ให้กำลังใจแก่สามีได้ดีที่สุด ภรรยาที่ดีควรรู้จักการวางตัวที่เหมาะสม อยู่เคียงข้างสามีทั้งในยามทุกข์และยามสุข ไม่ทอดทิ้งกันยามตระการกำลำบาก ภรรยาที่ดีพึงอนุเคราะห์สามีด้วยคุณธรรม ๕ ประการ ดังนี้

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

สามี เมื่อได้รับการอนุเคราะห์จากภรรยาแล้ว พึงสงเคราะห์ภรรยาตอบแทนด้วยฐานะ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ให้เกียรติยกย่อง
๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ให้เครื่องแต่งตัว ^{๖๘}

๔. มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย มิตรคือผู้ที่มีความสนิทชิดเชื้อ มีความรักใคร่ต่อกันมิตรสหายในฐานะเป็นทิศเบื้องซ้าย พึงสงเคราะห์ซึ่งกันและกันโดยการปฏิบัติตามหลักธรรม ๕ ประการ ดังนี้

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก
๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
๔. วางตนสม่ำเสมอ
๕. ไม่พุดจาหลวงกลวงกัน

มิตรสหายเมื่อได้รับการสงเคราะห์จากเพื่อนแล้ว พึงปฏิบัติตอบแทนซึ่งกันและกันด้วยฐานะ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมีภัยก็เป็นทีพึ่งพำนักได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร ^{๖๙}

๕. ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง เป็นผู้ที่อยู่ภายใต้บังคับบัญชา ภายใต้การดูแลของเจ้านาย ผู้บังคับบัญชา หรือนายจ้าง ควรปฏิบัติหน้าที่ของตนให้เต็มความสามารถ เพื่อบูชาช่วยเหลืองานของนายจ้างด้วยฐานะ ๕ ประการ ดังนี้

^{๖๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔-๒๑๕.

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย
๓. ถือเอาแต่ของทีนายให้
๔. ทำงานให้ดีขึ้น
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

นายจ้าง เมื่อได้รับการเกื้อกูลจากลูกจ้างแล้ว พึงช่วยเหลือสงเคราะห์ให้ลูกจ้างได้รับความสุขด้วยฐานะ ๕ ประการ ดังนี้

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ให้อาหารและค่าจ้าง
๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
๔. ให้อาหารมีรสแปลก
๕. ให้อย่างตามโอกาส ^{๗๐}

๖. สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน เป็นผู้ที่ดำรงอยู่ในเพศภาวะที่สูง เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ สมณพราหมณ์เมื่อได้รับการอุปถัมภ์บำรุง การเคารพนับถือ จากคฤหัสถ์แล้ว ควรทำการสงเคราะห์ต่อคฤหัสถ์ด้วยหลักธรรม ๕ ประการ ดังนี้

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้

คฤหัสถ์เมื่อได้รับการแนะนำ การสั่งสอนอันเป็นการสงเคราะห์จากสมณพราหมณ์แล้ว พึงปฏิบัติต่อท่านโดยฐานะ ๕ ประการ ดังนี้

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ ^{๗๑}

สรุปได้ว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการสังคมสงเคราะห์ นั้นเป็นหลักการเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยมีหลักธรรมของนักปกครอง และหลักธรรมของฆราวาสทั่วไปที่จะใช้เป็นเครื่องประพฤติปฏิบัติต่อกันในสังคม อันจะส่งผลให้สังคมมีความร่มเย็นเป็นสุข ประกอบด้วย จักรวรรดิธรรม ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ พรหมวิหารธรรม สาราณียธรรม ทิศ

^{๗๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

^{๗๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

๓.๕ รูปแบบและวิธีการของงานสังคมสงเคราะห์ในพุทธศาสนาเถรวาท

ในพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะในคัมภีร์ทีฆนิกาย ได้กล่าวถึงการจัดการด้านสังคมสงเคราะห์ของพระเจ้ามหาวิชิตราชตามทีปรากฏในกฎทันทสูตร ซึ่งได้แสดงให้เห็นถึงรูปแบบและวิธีการของงานสังคมสงเคราะห์ที่มีลำดับขั้นตอนอย่างชัดเจน ขั้นตอนของงานสังคมสงเคราะห์นั้น มีดังนี้

๑. ขั้นตอนที่ ๑ การปราบปรามโจรผู้ร้ายให้หมดสิ้นแบบถอนรากถอนโคน เพื่อมิให้โจรผู้ร้ายกลับมาเป็นเสี้ยนหนามเบียดเบียนประชาชนอีกต่อไป โดยมีวิธีการในการปราบปรามโจรผู้ร้าย ๓ วิธี คือ

๑. ให้พันธ์พืชและอาหารแก่เกษตรกรผู้ขยันในการทำการเกษตร โดยให้การส่งเสริมและสนับสนุนด้านเกษตรกรรม

๒. ให้ต้นทุนแก่ราษฎรผู้ขยันในการค้าขาย ส่งเสริมอาชีพด้านการค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้า

๓. ให้อาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการผู้ขยันทำงานในหน้าที่ราชการ โดยการจัดสวัสดิการด้านต่างๆ ให้แก่ข้าราชการ

ในขั้นตอนที่ ๑ นี้ เป็นวิธีการด้านสังคมสงเคราะห์ของบุคคลชั้นปกครอง ที่จะต้องปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครองตั้งแต่ประชาชนราษฎรทั่วไป พ่อค้า และพนักงานหรือข้าราชการ ตามหลักแห่งการบำบัดทุกข์บำรุงสุข โดยการส่งเสริมอาชีพและการจัดสวัสดิการด้านต่างๆ ให้แก่ผู้ใต้ปกครอง

๒. ขั้นตอนที่ ๒ ให้มีคำสั่งถึงบุคคล ๔ จำพวก เพื่อขอให้บุคคลเหล่านั้นร่วมมือกันจัดพิธีบูชามหาไยถุและขอความเห็นชอบในการประกอบพิธีอยู่นั้นด้วย คือ

๑. พวกเจ้าผู้ครองเมืองต่างๆ

๒. พวกอำมาตย์ราชบริพารผู้ใหญ่

๓. พวกพราหมณ์มหาศาล (พราหมณ์ผู้มีทรัพย์มาก)

๔. พวกคหบดีผู้มั่งคั่ง

ในขั้นตอนที่ ๒ เป็นลักษณะของการสร้างเครือข่ายด้านการสังคมสงเคราะห์ โดยการขอความร่วมมือกับหน่วยงาน องค์กร หรือบุคคลทั่วไปที่มีความรู้ความสามารถและมีความพร้อมที่จะร่วมมือร่วมใจกันในการปฏิบัติงานด้านสังคมสงเคราะห์

๓. ขั้นตอนที่ ๓ ให้ตรวจหาคุณสมบัติ ๘ ประการของเจ้าของพิธีบูชามหาไยถุคือพระเจ้ามหาวิชิตราชเอง และคุณสมบัติอีก ๔ ประการของผู้ทำพิธี คือพราหมณ์บุโรหิต ปรากฏว่าทั้งพระเจ้ามหาวิชิตราชและพราหมณ์บุโรหิตมีคุณสมบัติครบถ้วนและถูกต้องตามตำรา โดยพบว่าพระเจ้ามหาวิชิตรานั้นทรงประกอบด้วยพระคุณสมบัติ ๖ ประการ คือ

๑. ทรงมีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายพระชนกและฝ่ายพระชนนี ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านหรือตำหนิพระองค์ได้เพราะการอ้างถึงชาติตระกูล

๒. ทรงมีรูปร่างงดงามน่าดูน่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผ่องยิ่่งนักดุจพรหม มีพระวรกายดุจพรหม โอกาสที่จะได้พบเห็นยากนัก

๓. ทรงเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์สมบัติมาก มีโภคะมาก และมีพืชพันธุ์ธัญญาหารเต็มท้องพระคลัง

๔. ทรงมีกองทหารที่เข้มแข็ง ประกอบด้วยกองทัพ ๔ เหล่า อยู่ในระเบียบวินัยคอยรับพระบัญชา และมีพระบรมเดชานุภาพที่ยิ่งใหญ่ดังจะสามารถเผาผลาญทำลายข้าศึกได้ด้วยพระราชอิสริยยศ

๕. ทรงมีศรัทธา ทรงเป็นทายก ทรงเป็นทานบดี มิได้ทรงปิดประตู ทรงเป็นดุจโรงทานของเหล่าสมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วนิพกและยากจก ทรงประกอบพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่เนืองๆ

๖. ทรงรู้เรื่องราวที่ได้ถ่ายทอดสืบต่อๆ กันมาได้มาก

๗. ทรงทราบความหมายแห่งภาษิตที่ได้ทรงศึกษาแล้วว่า นี่คือนิคมมุ่งหมายแห่งภาษิตนี้ๆ อย่างแจ่มแจ้ง

๘. ทรงเป็นบัณฑิต มีพระปรีชาสามารถดำริถึงเรื่องราวทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบันได้และได้พบว่าพราหมณ์บุโรหิตผู้ประกอบพิธีบูชามหาโยนนั้นก็ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการ คือ

๑. เป็นผู้มีความดีทั้งฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านตำหนิได้ เพราะอ้างถึงชาติตระกูล

๒. เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตระ(บทสวด) รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิพนธ์ศาสตร์ (ว่าด้วยอภิธานศัพท์ในพระเวท) เกฏศาสตร์ (ว่าด้วยการใช้ถ้อยคำในพิธีกรรม) อักษรศาสตร์และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์ (ว่าด้วยวาทศิลป์) และลักษณะมหาบุรุษ

๓. เป็นผู้มีความดี มีศีลที่เจริญ ประกอบด้วยศีลที่เจริญ

๔. เป็นบัณฑิตมีปัญญาเฉียบแหลมลำดับที่ ๑ หรือที่ ๒ ในบรรดาพราหมณ์ผู้รับการบูชา

ในขั้นตอนที่ ๓ มีความหมายถึงการตรวจสอบคุณสมบัติของนักสังคมสงเคราะห์หน่วยงานหรือองค์กรที่ทำงานด้านการสังคมสงเคราะห์ ว่ามีคุณสมบัติครบถ้วนหรือไม่ หรือมีคุณสมบัติมากน้อยขนาดไหน เช่น คุณสมบัติด้านองค์ความรู้หรือความเข้าใจของงานสังคมสงเคราะห์ กระบวนการปฏิบัติงานด้านสังคมสงเคราะห์ ตลอดถึงวัตถุประสงค์ที่จะต้องจัดเตรียมเพื่อใช้ในการให้การสงเคราะห์

๔. ขั้นตอนที่ ๔ ให้อำนาจในการบูชามหาโยนทั้ง ๓ กาล คือ

๑. ก่อนการบูชา ต้องไม่เดือดร้อนใจว่า กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเราจักสิ้นเปลืองไป

๒. ขณะทำการบูชา ต้องไม่เดือดร้อนใจว่า กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเรากำลังสิ้นเปลืองไป

๓. หลังบูชาแล้ว ต้องไม่เดือดร้อนใจว่า กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเราได้สิ้นเปลืองไปแล้ว การวางใจทั้ง ๓ ประการนี้ เรียกว่า ยัญสมบัติ^{๗๒} คือคุณสมบัติ ๓ ประการของมหาโยน

ในขั้นตอนที่ ๔ มีความหมายถึงการตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะให้ทาน ให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือ โดยปราศจากความตระหนี่ในทรัพย์สมบัติและวัตถุประสงค์ที่จะต้องแจกจ่ายเพื่อให้การสงเคราะห์นั้น ทั้งในเวลาก่อนให้การสงเคราะห์ กำลังให้การสงเคราะห์ และหลังจากที่ได้ให้การสงเคราะห์ไปแล้ว

^{๗๒} ยัญสมบัติ คล้ายกับเจตนาสัมปทา ๓ ประการของผู้ให้ทาน คือ ให้มีจิตโสมนัสประกอบด้วยปัญญาทั้ง ๓ กาล ได้แก่ ก่อนให้ กำลังให้ และหลังให้

๕. ขั้นตอนที่ ๕ ให้วางใจในผู้มารับทาน ซึ่งผู้มารับทานนั้นจะมีทั้งคนดีและคนไม่ดีปะปนกัน โดยให้ทรงตั้งใจว่า จะเจาะจงให้การสงเคราะห์แก่บุคคลผู้ซึ่งตเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการเท่านั้น

ในขั้นตอนที่ ๕ มีความหมายถึงการวางใจที่จะให้การสงเคราะห์แก่บุคคลทั่วไปโดยไม่เจาะจง ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นคนดีหรือไม่ดีก็ตาม ทำจิตใจให้ปราศจากอคติคือความลำเอียง ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ตั้งใจที่จะให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์แก่ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนให้โดยไม่เลือกหน้า

๖. ขั้นตอนที่ ๖ ในการทำพิธีบูชาญานนั้น จะต้องไม่มีการฆ่าวัว แพะ แกะ ไก่ สุกร และสัตว์นานาชนิด จะต้องไม่มีการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อนำมาทำหลักบูชาญาน จะต้องไม่มีการตัดหญ้าคาเพื่อนำมาก่อสร้างประรำพิธี และพวงทาสและกรรมกรทั้งหลายก็ไม่ต้องถูกบังคับให้ทำสิ่งที่ตนไม่ต้องการ สิ่งที่ต้องใช้ในพิธีบูชาญานนั้นมีเพียงเนยใส น้ำมัน เนยข้น นมเปรี้ยว น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย เท่านั้น

ในขั้นตอนที่ ๖ มีความหมายถึงวิธีการของการสังคmsgเคราะห์ว่าเป็นการปฏิบัติงานสังคmsgเคราะห์โดยวิธีการที่สร้างสรรค์ ไม่มีการทำลายสิ่งต่าง ๆ ไม่มีการเบียดเบียน เป็นการกระทำด้วยจิตใจที่ต้องการสงเคราะห์เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ปราศจากการบังคับข่มเหง เป็นวิธีการที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างสูงสุด^{๗๓}

สรุปได้ว่า รูปแบบและวิธีการของงานสังคmsgเคราะห์ในพุทธศาสนาเถรวาท ปรากฏในคัมภีร์ทีฆนิกาย ในกฎทนต์สูตร ได้กล่าวถึงการจัดการด้านสังคmsgเคราะห์ของพระเจ้ามหาวิจิตรราช ไว้ ๖ ขั้นตอน อันแสดงให้เห็นถึงรูปแบบของการสงเคราะห์สังคmsgตามแนวทางคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นการสงเคราะห์ด้วยจิตใจที่เสียสละและปราศจากความตระหนี่ เป็นการสร้างสรรค์สังคmsgให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขอย่างสันติ

จากการศึกษาหลักการสังคmsgเคราะห์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท สามารถสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

ความหมายและความสำคัญของการสังคmsgเคราะห์ ความหมายของการสังคmsgเคราะห์พบว่า สังคmsgเคราะห์ ในงานวิจัยนี้ จึงหมายถึง ศาสตร์และศิลป์ของพระเจ้าอโศกมหาราช ในการป้องกัน แก้ไข ฟื้นฟูและพัฒนาบุคคล กลุ่ม ชุมชน ทั้งที่ประสบและไม่ประสบปัญหาความเดือดร้อนให้สามารถช่วยเหลือตนเองและสังคmsgได้

ความสำคัญ of งานสังคmsgเคราะห์ สรุปได้ว่า ความสำคัญ of งานสังคmsgเคราะห์ต้องให้ความสำคัญ ๔ ด้าน คือ ๑) การพัฒนาทางด้านกายภาพ ๒) การพัฒนาทางด้านสังคmsgหรือทางด้านศีลธรรม ๓) การพัฒนาทางด้านจิตใจหรือทางด้านอารมณ์ และ ๔) การพัฒนาทางด้านสติปัญญา

ลักษณะการของสังคmsgเคราะห์ จากการศึกษพบว่า ลักษณะการของสังคmsgเคราะห์นั้นจะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของคนในสังคmsg การพึ่งตนเองอย่างเดียว หรือรอความช่วยเหลือจากคนอื่น นั้น เป็นไปไม่ได้ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีอะไรสมบูรณ์ จึงจำเป็นต้องมีการประสานสัมพันธ์กัน อาศัยซึ่งกันและกัน ถึงจะเป็นลักษณะของการสังคmsgเคราะห์ได้

แนวคิดเกี่ยวกับงานสังคmsgเคราะห์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท แนวคิดเรื่องการสงเคราะห์ จากการศึกษาสรุปได้ว่า แนวคิดเรื่องการสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนาได้แบ่งการ

^{๗๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๓๘-๓๔๕/๑๓๑-๑๔๔.

สงเคราะห์ ออกเป็น ๒ อย่าง คือ ๑. การสงเคราะห์ด้วยอามิส ๒. การสงเคราะห์ด้วยธรรม ในพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องการสงเคราะห์ อันเป็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดพลังที่เข้มแข็งที่เรียกว่า สังคหผล ๔ ไว้ คือ ๑. ทาน ๒. เปยยวัชชะ ๓. อตถจริยา และ ๔. สมานัตตตา

ทาน การให้นี้มีได้หมายถึงจาคะที่ให้แบบทำทานกับขอทาน ผู้ตกทุกข์ได้ยาก หากหมายถึงการรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันในหมู่คณะที่ทำงานทำหน้าที่ร่วมกัน เพราะผู้ร่วมงานย่อมมีสภาพผิดแผกแตกต่างกัน บ้างมีศรัทธามั่นใจ หากขาดแคลนทรัพย์ แม้ยามทุกข์กายทุกข์ใจ คำปลอบใจและความหวังดีก็ถือว่าเป็นทานชนิดหนึ่ง การเห็นหมู่คณะทำงานหนักพบอุปสรรคใดๆ การช่วยเหลือ การให้ความใส่ใจแนะนำด้วยสติปัญญา มีน้ำจิตน้ำใจมุ่งช่วยเหลือ ไม่ถือว่าสักแต่ทำหน้าที่ ย่อมถือเป็น‘ทาน’ ทั้งสิ้น

ปิยวาจา การเจรจา การใช้ถ้อยคำที่ไพเราะเป็นที่เสนาะโสทรระหว่างกัน ก่อนพูดจากับหมู่คณะหรือผู้ร่วมงาน ควรมีสติระลึกรู้ เพราะวาจาเป็นสิ่งสำคัญในการสื่อสาร ถ้าวาจาไม่สุภาพไม่รู้กาลเทศะ จะสร้างความเสียใจ ทำลายน้ำใจกัน ทำให้ความสมัคสมานสามัคคีสูญเสีย กลายเป็นความแตกแยก โดยเฉพาะคำตำหนิติเตียน คำติฉินนินทาทั้งกันและกัน แม้แต่ในยามทำงานด้วยความเหน็ดเหนื่อยก็ต้องมีสติควบคุมวาจาไม่ให้เกิดจากอารมณ์ร้ายจนกลายเป็นการข่มขู่คุกคามซึ่งกันและกัน ถ้าฝึกใช้สติ ฝึกควบคุมวาจาทุกประโยคที่ออกจากปากให้สุภาพ ตรงต่อเวลาอันสมควร คำพูดนั้นย่อมเป็นปิยวาจา อันเป็นการสร้างความสามัคคีได้อย่างยิ่งยวด

อตถจริยา ความประพฤติอันมีประโยชน์ คือการรู้จักตั้งสติพิจารณาการกระทำใดๆ ก็ตามให้เป็นแต่เรื่องมีประโยชน์เพื่อหมู่คณะ เพื่อส่วนรวม อะไรที่ทำแล้วปราศจากประโยชน์ ทำแล้วมีโทษ ควรงดเว้น สิ่งมีโทษคือจิตใจมุ่งร้าย พยาบาท อาฆาต ริษยา อันนี้คือจริยาทางใจ ส่วนทางกายคือการรู้จักห้ามปรามผู้ที่กำลังทำความผิด กำลังว่ากล่าวนินทาผู้อื่น ไม่ยุแหย่ให้เกิดความริษานาน เห็นการจัดวางข้าวของไม่เรียบร้อยก็จัดการทันที ไม่วางธุระในกิจอันสำคัญของหมู่คณะ ทำประโยชน์ต่อส่วนรวมทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมส่วนนี้จะทำให้ผูกยึดน้ำใจซึ่งกันและกันอย่างยิ่ง

สมานัตตตา ความสม่ำเสมอ ความเป็นผู้มีมีความสม่ำเสมอ หรือวางตนสม่ำเสมอ หมายถึงระเบียบวินัยในหมู่คณะ ไม่เคลื่อนคล้อยไปตามตำแหน่งที่สูงขึ้นหรือการมอบหมายงาน ทำตามหน้าที่แต่ไม่เห่อเหิมไปกับอำนาจอันเป็นสิ่งสมมุติ คือ ปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ มีความขยันหมั่นเพียรอย่างเสมอต้นเสมอปลาย มีความรักความเมตตาต่อหมู่คณะเสมอกันโดยไม่เลือกว่า ใครต่ำ ใครสูง ใครรวย ใครจน

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการสังคสมสงเคราะห์ จากการศึกษาสรุปได้ ดังนี้ นั้นเป็นหลักการเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยมีหลักธรรมของนักปกครอง และหลักธรรมของฆราวาสทั่วไป ที่จะใช้เป็นเครื่องประพฤติดุปฏิบัติต่อกันในสังคม อันจะส่งผลให้สังคมมีความร่มเย็นเป็นสุข ประกอบด้วย จักรวรรดิธรรม ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ พรหมวิหารธรรม สารณียธรรม ทิศ

รูปแบบและวิธีการของงานสังคสมสงเคราะห์ในพุทธศาสนาเถรวาท สรุปได้ดังนี้ วิธีการของงานสังคสมสงเคราะห์ในพุทธศาสนาเถรวาท ปรากฏในคัมภีร์ที่ขนิทาย ในกฎทนต์สูตร ได้กล่าวถึงการจัดการด้านสังคสมสงเคราะห์ของพระเจ้ามหายาจิตรราช ไว้ ๖ ขั้นตอน อันแสดงให้เห็นถึงรูปแบบของการสงเคราะห์สังคสมตามแนวทางคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นการสงเคราะห์ด้วยจิตใจที่เสียสละและปราศจากความตระหนี่ เป็นการสร้างสรรค์สังคมให้เกิด ความร่มเย็นเป็นสุขอย่างสันติ